

Reactie internetconsultatie ‘Wijziging van de Grondwet ter invoering van constitutionele toetsing’

Amsterdam, 29 augustus 2025

Geachte heer/mevrouw,

De Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (hierna: de NOB) heeft met belangstelling kennisgenomen van de internetconsultatie Wijziging van de Grondwet ter invoering van constitutionele toetsing (hierna: de internetconsultatie) en geeft hierbij graag een reactie. Met haar reactie wil de NOB bijdragen aan de ontwikkeling van goede wetgeving die rechtszekerheid en rechtsbescherming biedt en eenvoudigere, handhaafbare en uitvoerbare wetgeving.

Constitutionele toetsing: ook in Nederland?

De NOB heeft middels het rapport ‘**Constitutionele toetsing: ook in Nederland?**’ dat op 1 juni 2023 is aangeboden aan de Directeur-Generaal Fiscale Zaken van het ministerie van Financiën en de Directeur-Generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving van het ministerie van Veiligheid en Justitie een bijdrage willen leveren aan het publieke debat over constitutionele toetsing (hierna: het NOB-rapport).

In Nederland is constitutionele toetsing thans niet mogelijk door het toetsingsverbod van artikel 120 van de Grondwet. Naar aanleiding van diverse geluiden om middels een grondwetswijziging constitutionele toetsing wél mogelijk te maken, met het Kamerdebat van 19 april 2023 over constitutionele toetsing als directe aanleiding, heeft de NOB het NOB-rapport opgesteld.

Het NOB-rapport bevat een rechtsvergelijkend onderzoek. Uit het rechtsvergelijkend onderzoek naar constitutionele toetsing in Duitsland, België, Frankrijk, Noorwegen, Spanje en Italië blijkt dat al deze landen op uiteenlopende wijzen, constitutionele toetsing kennen. Hoewel de bevoegdheden per land verschillen, hebben vrijwel alle landen ervoor gekozen om de constitutionele toetsing bij een apart constitutioneel hof onder te brengen. Tevens blijkt uit het onderzoek dat de bevolking van de in de studie betrokken landen veelal een positieve indruk heeft van constitutionele toetsing en dat burgers zich over het algemeen beschermd voelen door de constitutionele rechter.

Behoud van rechtseenheid en rechtszekerheid is één van de voornaamste doelen van constitutionele toetsing in de genoemde landen. Ook in Nederland zal het invoeren van constitutionele toetsing naar onze mening bijdragen aan een betere rechtsbescherming en meer rechtseenheid en rechtszekerheid, ook op fiscaal vlak.

Wat de NOB betreft is het belangrijk om de rechtsbescherming in Nederland zo sterk mogelijk te maken. Gelet op het voorgaande is de NOB dan ook voorstander van het invoeren van constitutionele toetsing en – in tegenstelling tot de voorgestelde gespreide toetsing – van het opzetten van een apart constitutioneel hof met sterke bevoegdheden om tot een volle constitutionele toetsing in Nederland te komen. Over de exacte invulling van de bevoegdheden en samenstelling van een constitutioneel hof gaat de NOB graag in gesprek.

De NOB is van mening dat het recht op een eerlijk proces, zoals neergelegd in artikel 17 van de Grondwet, door middel van de voorgestelde wijziging van de Grondwet beter gewaarborgd zal zijn dan nu het geval is. Dit doordat, anders dan het geval is bij artikel 6 lid 1 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), waar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) in de zaak Ferrazzini/Italië ([EHRM 12-07-2001](#), ECLI:CE:ECHR:2001:0712JUD004475998) geschillen omtrent de verplichting belasting te betalen buiten het toepassingsbereik van artikel 6 lid 1 EVRM heeft gesteld, artikel 17 van de Grondwet fiscale zaken niet uitsluit. Wel vraagt de NOB zich af of het niet passend zou zijn om ook aan artikel 104 van de Grondwet (het fiscale legaliteitsbeginsel) te kunnen toetsen.

Afsluitend

Een afschrift van deze reactie wordt op onze website gepubliceerd.¹ Het NOB-rapport uit 2023 is als bijlage aan deze reactie toegevoegd.

Met vriendelijke groeten,
de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs

prof. mr. dr. Arco Bobeldijk
voorzitter Commissie Wetsvoorstellen

mr. Remco van der Zwan
voorzitter kerngroep Rechtszekerheid & Rechtsbescherming

¹ Meer informatie over de Commissie Wetsvoorstellen van de NOB leest u hier: <https://www.nob.net/over-de-nob/commissie/commissie-wetsvoorstellen/>.

Over de NOB

De Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (NOB) is opgericht in 1954. We zijn de beroepsvereniging van universitair opgeleide belastingadviseurs in Nederland en behartigen de gemeenschappelijke belangen van onze leden. We staan voor een excellente beroepsuitoefening door het aanbieden van opleidingen voor onze leden, het toepassen van onze code of conduct en de handhaving daarvan via onafhankelijk tuchtrecht. We vormen de brug tussen leden en maatschappij door de inzet van de bij onze leden aanwezige (praktijk)kennis over de volle breedte van het fiscale terrein. Deze kennis zetten we in om een bijdrage te leveren aan het maatschappelijke debat over belastingen.

de Nederlandse
Orde van
Belastingadviseurs

Rechtszekerheid & Rechtsbescherming

Constitutionele toetsing: ook in Nederland?

Colofon

Deze bijdrage is tot stand gekomen door de Kerngroep Rechtszekerheid & Rechtbescherming bestaande uit de NOB-leden Margriet Lukkien (voorzitter) en Rhys Bane (secretaris), het NOB-lid Viktor Lipsch en de sectie Formeel Belastingrecht bestaande uit de NOB-leden Frank Herreveld (voorzitter), André Kuijper, Dick Barmiento, Tjebbe Gerverdinck, Anneke Haasnoot-Smulders (secretaris), Frits Barnard, Reinout de Boer, Beatrix den Boer-Drinkenburg, Roxana Bos-Schepers, Paul 't Hart, Ludwijn Jaeger, Wendy Nent, Tom Noë, Ronald van Scharrenburg en Léon Wijsman.

Over de NOB

De Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (NOB) is opgericht in 1954. We zijn de beroepsvereniging van universitair opgeleide belastingadviseurs in Nederland en behartigen de gemeenschappelijke belangen van onze leden. We staan voor een excellente beroepsuitoefening door het aanbieden van opleidingen voor onze leden, het toepassen van onze code of conduct en de handhaving daarvan via onafhankelijk tuchtrecht. We vormen de brug tussen leden en maatschappij door de inzet van de bij onze leden aanwezige (praktijk)kennis over de volle breedte van het fiscale terrein. Deze kennis zetten we in om een bijdrage te leveren aan het maatschappelijke debat over belastingen.

@2023 Nederlandse Orde van Belastingadviseurs
Alle rechten voorbehouden.

Constitutionele toetsing: ook in Nederland?

Bijdrage aan de mogelijke invoering van constitutionele toetsing in Nederland

Inhoudsopgave

Aanleiding	9
In het kort.....	10
Constitutionele toetsing: ook in Nederland?	11
1. Inleiding	11
2. Huidige situatie: geen constitutionele toetsing	11
Geen toetsing aan de Grondwet	11
Terughoudende toetsing aan verdragen	11
3. Gewenste situatie: wel constitutionele toetsing.....	12
Meer rechtsbescherming mogelijk	12
Stakeholders zijn voorstander van constitutionele toetsing	13
Mogelijk tegenargument	13
4. Aanbeveling.....	14
Bijlagen	16
Bijlage 1: Artikelen constitutionele toetsing volgens het eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel.....	16
Bijlage 2: Rechtsvergelijkend onderzoek constitutionele toetsing	17
7. Samenvatting.....	17
Bevindingen	17
Opzet.....	18
Structuur.....	18
8. Lijst met gestelde vragen.....	19

9. Antwoorden	20
Vraag 1	20
Vraag 2	21
Vraag 3	22
Vraag 4	23
Vraag 5	24
Vraag 6	25
Vraag 7	26
Vraag 8	27
Vraag 9	28
Vraag 10	29
Vraag 11	30
Vraag 12	31
Vraag 13	32
Vraag 14	33
Vraag 15	34
Vraag 16	35
Vraag 17	36
Aanvullende vraag 1	37
Aanvullende vraag 2	38
10. Samenvatting en vertaling van de gedetailleerde reacties	40
Vraag 1	40
Vraag 2	40
Vraag 3	43
Vraag 4	44
Vraag 5	45
Vraag 6	46
Vraag 7	48
Vraag 8	50

Vraag 9	51
Vraag 10	52
Vraag 11	53
Vraag 12	54
Vraag 13	57
Vraag 14	59
Vraag 15	60
Vraag 16	61
Vraag 17	63
Aanvullende vraag 1	64
Aanvullende vraag 2	65

Aanleiding

Het kabinet is van mening dat de rechtsbescherming van burgers, juist waar het gaat om de meest fundamentele rechten van burgers ten opzichte van de overheid, verbeterd kan worden. Het invoeren van constitutionele toetsing - dat wil zeggen de toetsing van wetten in formele zin door een rechter aan de Nederlandse Grondwet - draagt hier aan bij. Het ter hand nemen van de constitutionele toetsing is daarmee een belangrijk punt uit het Coalitieakkoord. Het kabinet heeft dit uitgewerkt in de hoofdlijnenbrief van 1 juli 2022 en heeft hierover op 19 april 2023 een debat gevoerd met de Tweede Kamer.

Rechtszekerheid en rechtsbescherming zijn belangrijke beginselen van onze rechtstaat. De NOB heeft mede daarom de kerngroep Rechtszekerheid en Rechtsbescherming (Kerngroep R&R) ingesteld. Deze kerngroep brengt in kaart waar de rechtszekerheid en rechtsbescherming van de belastingplichtige verbetering behoeft, zowel in formele zin (hoe is het wettelijk geregeld) als in praktische zin (hoe gaat het in de praktijk).

Naar aanleiding van het publieke debat over constitutionele toetsing heeft de kerngroep R&R opdracht gegeven tot het uitvoeren van een onderzoek naar de wenselijkheid van een dergelijke toetsing in Nederland. In dit onderzoek wordt de huidige situatie geschetst, waarbij constitutionele toetsing niet toegestaan is. Vervolgens wordt ingegaan op mogelijke gevolgen en de voordelen en nadelen van het toestaan hiervan. Daarnaast is een rechtsvergelijkend onderzoek uitgevoerd. Daarmee willen we een bijdrage leveren aan het publieke debat over constitutionele toetsing.

In het kort

In Nederland is constitutionele toetsing thans niet mogelijk door het toetsingsverbod van artikel 120 van de Grondwet. Er gaan diverse geluiden op om dit door middel van een Grondwetswijziging wel mogelijk te maken. Uit het recente debat in de Tweede Kamer van 19 april 2023 blijkt dat de politiek de noodzaak van invoering van constitutionele toetsing ook onderschrijft. Het enige echte bezwaar tegen constitutionele toetsing is dat de niet democratisch gekozen rechter meer macht verkrijgt ten opzichte van de wel gekozen wetgever.

Uit het rechtsvergelijkend onderzoek naar constitutionele toetsing in Duitsland, België, Frankrijk, Noorwegen, Spanje en Italië blijkt dat al deze landen op uiteenlopende wijzen, constitutionele toetsing kennen. Hoewel de bevoegdheden per land verschillen, hebben vrijwel alle landen ervoor gekozen om de constitutionele toetsing bij een apart constitutioneel hof onder te brengen. Tevens blijkt uit het onderzoek dat de bevolking van de in de studie betrokken landen veelal een positieve indruk heeft van constitutionele toetsing en dat burgers zich over het algemeen beschermd voelen door de constitutionele rechter. Behoud van rechtseenheid en rechtszekerheid is één van de voornaamste doelen van constitutionele toetsing in de genoemde landen. Ook in Nederland zal het invoeren van constitutionele toetsing naar onze mening bijdragen aan een betere rechtsbescherming en meer rechtseenheid en rechtszekerheid, ook op fiscaal vlak.

Thans mag (en moet) de rechter in Nederland wetten toetsen aan verdragen. De Nederlandse rechter - inclusief de Hoge Raad toetst echter terughoudend (volgens sommigen 'te terughoudend') aan verdragen. De rechterlijke macht toetst of de wetten in overeenstemming zijn met de minimeisen die verdragen, zoals het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden (hierna: EVRM), stellen. Hiermee hebben verdragen een meer centrale plaats dan de Nederlandse Grondwet in het wetgevingsproces en in de rechtspraak. De NOB acht dit ongewenst vanuit een oogpunt van rechtsbescherming. Invoering van constitutionele toetsing zal ons inziens leiden tot meer rechtsbescherming en tot verbetering van de kwaliteit van wetgeving. De mate van verbetering van de rechtsbescherming en van de kwaliteit van wetgeving zal daarbij afhangen van de vormgeving van de constitutionele toetsing en de daaraan gekoppelde bevoegdheden van de rechter.

Wat de NOB betreft is het belangrijk om de rechtsbescherming in Nederland zo sterk mogelijk te maken. Gelet op het voorgaande is de NOB dan ook voorstander van het invoeren van constitutionele toetsing en van het opzetten van een apart constitutioneel hof met sterke bevoegdheden om tot een volle constitutionele toetsing in Nederland te komen. Over de exacte invulling van de bevoegdheden en samenstelling van een constitutioneel hof gaat de NOB graag in gesprek.

Constitutionele toetsing: ook in Nederland?

1. Inleiding

Deze notitie gaat in op de wenselijkheid van constitutionele toetsing in Nederland, dat wil zeggen de toetsing van wetten in formele zin door een rechter aan de Nederlandse Grondwet. Allereerst zullen de knelpunten van de huidige situatie worden geschetst, waarbij constitutionele toetsing niet toegestaan is. Vervolgens zal worden ingegaan op de voordelen en nadelen van het toestaan van constitutionele toetsing.

2. Huidige situatie: geen constitutionele toetsing

Geen toetsing aan de Grondwet

Artikel 120 van de Grondwet bepaalt:

‘De rechter treedt niet in de beoordeling van de grondwettigheid van wetten en verdragen.’
(het Toetsingsverbod).

Het idee van het Toetsingsverbod is dat alleen de democratisch gekozen volksvertegenwoordiging gaat over de grondwettigheid van wetten en verdragen.² Het Toetsingsverbod houdt tevens in dat het de rechter niet is toegestaan om formele wetten te toetsen aan fundamentele rechtsbeginselen die niet zijn opgenomen in rechtstreeks werkende verdragen waar Nederland partij bij is.³ Hiermee is Nederland het enige land in de Raad van Europa dat constitutionele toetsing geheel uitsluit.⁴

Terughoudende toetsing aan verdragen

Op grond van artikel 94 van de Grondwet moet de Nederlandse rechter een wet in formele zin wel buiten toepassing laten als deze strijdig is met een ieder verbindende bepaling van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties (hierna wordt gesproken over toetsing aan verdragen). Dit zijn met name het EVRM, IVBPR (Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten), direct werkend EU-recht (zoals het Handvest van de grondrechten van de EU voor zaken die binnen de reikwijdte van het EU-recht vallen), en bilaterale belastingverdragen.

In het vervolg wordt toegespitst op toetsing aan het EVRM, omdat dit de meest uitgewerkte regeling is met het meeste precedent.

² C.A.J.M. Kortmann, Constitutioneel recht, Deventer: Kluwer 2016, p. 84.

³ Harmonisatiewet-arrest, HR 4 april 1989, nr 13 822, NJ 1989, 469 m. nt. Scheltema en bevestigd door de belastingkamer van de Hoge Raad in HR 13 november 2015, nr. 14/05684, BNB 2016/42 m. nt. Albert.

⁴ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), opinie van 18 oktober 2021, nr. 1031/2021, par. 125.

Het Toetsingsverbod brengt mee dat de Nederlandse rechter geen verdergaande bescherming kan bieden dan voortvloeit uit de verdragen waaraan hij mag (en moet) toetsen. De rechtspraak van de internationale rechter wordt als het ware integraal geïncorporeerd in de Nederlandse rechtsorde,⁵ inclusief de (ruime) beoordelingsmarge die door de internationale rechter op fiscaal gebied wordt gelaten aan de nationale autoriteiten. In zaken met een precedent bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) zal de Nederlandse rechter zich opstellen zoals het EHRM dat heeft gedaan; in zaken zonder precedent bij het EHRM zal de Nederlandse rechter zich opstellen zoals hij veronderstelt dat het EHRM dat zou doen.

Op fiscaal gebied laat het EHRM een ruime beoordelingsvrijheid aan de nationale autoriteiten. De achtergrond daarvoor kan worden gevonden in het feit dat (i) de nationale autoriteiten vanwege hun kennis van de samenleving beter kunnen afwegen wat in het algemeen belang is dan het EHRM en (ii) het EHRM als subsidiaire rechter pas in beeld komt als alle rechtsmiddelen in de nationale procedure zijn uitgeput. Deze argumenten voor het EHRM om in belastingzaken terughoudend te toetsen gelden niet voor de nationale rechter zoals de Hoge Raad. Toch toetst de Nederlandse rechter inclusief de Hoge Raad even terughoudend als het EHRM aan het EVRM.

3. Gewenste situatie: wel constitutionele toetsing

Meer rechtsbescherming mogelijk

Indien het Toetsingsverbod wordt opgeheven, zal de Nederlandse rechter inclusief de Hoge Raad zelfstandig, en vol kunnen toetsen aan bepalingen in de Grondwet.⁶

Deze vollere toetsingsmogelijkheid kan leiden tot meer rechtsbescherming, aangezien de Grondwet dan niet langer in de weg staat aan een verdergaande bescherming dan mag worden aangenomen op grond van de rechtspraak van het EHRM. Of de Nederlandse rechter ook gebruik zal gaan maken van die mogelijkheid van verdergaande bescherming is op dit moment nog niet te zeggen.⁷

De Hoofdlijnenbrief constitutionele toetsing van 1 juli 2022 verwijst naar het advies van de staatscommissie parlementair stelsel van 23 december 2018 voor de artikelen in de Grondwet waaraan toetsing mogelijk zou moeten worden gemaakt. Deze artikelen, inclusief enige opmerkingen, zijn opgenomen als Bijlage 1.

⁵ T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, 'Rechtsherstel bij schending van het EVRM in Nederland en Straatsburg', NJCM-bulletin 2006, p. 30.

⁶ Althans, indien voor de variant wordt gekozen van gespreide toetsing. Het is ook mogelijk dat één rechterlijke instantie de bevoegdheid krijgt om te toetsen aan de Grondwet.

⁷ Ook lijkt er momenteel een ontwikkeling gaande dat de Nederlandse rechter zijn taak ruimer invult bij het toetsen van nationale wetgeving aan bijvoorbeeld het evenredigheidsbeginsel. Als deze ontwikkeling zich doorzet, is de toegevoegde waarde van constitutionele toetsing in die zin beperkter.

Stakeholders zijn voorstander van constitutionele toetsing

De Hoge Raad heeft over de jaren in diverse reacties de regering geadviseerd dat voorstellen tot opheffing van het Toetsingsverbod moeten worden gezien als een op grond van praktische overwegingen wenselijke verbetering van een stelsel dat in hoofdzaak thans reeds functioneert.⁸ Ook de Rechtspraak is voorstander van het opheffen van het Toetsingsverbod:

‘Rechterlijke constitutionele toetsing is primair wenselijk omdat het meer dan bij de huidige wijze van toetsen waarborgen biedt voor een goed functioneren van de democratische rechtsstaat en het de rechtsbescherming van de burger in het concrete geval versterkt.’⁹

De Rechtspraak noemt daarbij als concreet argument dat sommige grondrechten in de Grondwet meer rechtsbescherming bieden dan verdragsbepalingen vanwege de in sommige gevallen striktere formulering daarvan.¹⁰

Mogelijk tegenargument

Als tegenargument voor constitutionele toetsing geldt vooral dat dit een machtsverschuiving meebrengt in de trias politica, en in de democratische rechtsstaat. Macht die eerder exclusief bij de democratisch gekozen volksvertegenwoordiging lag (namelijk het beslissen over het van toepassing zijn van wetten in formele zin) komt bij constitutionele toetsing bij de niet-democratisch gelegitimeerde rechter te rusten. Hierdoor valt het te verwachten dat constitutionele toetsing aanleiding zal geven tot meer maatschappelijke discussie over (de aanvaardbaarheid van) rechtelijke uitspraken. Dit bleek bijvoorbeeld uit de ophef die ontstond na het arrest van de Hoge Raad in de klimaatzaak die was aangespannen door Urgenda.

⁸ Zienswijze Hoge Raad der Nederlanden 14 april 2022, kenmerk UIT-ADNLR2022/140, p. 6.

⁹ Zienswijze van de Rechtspraak op rechterlijke constitutionele toetsing, 27 mei 2022, p. 1.

¹⁰ Zienswijze van de Rechtspraak op rechterlijke constitutionele toetsing, 27 mei 2022, p.2.

4. Aanbeveling

Vanwege het Toetsingsverbod is constitutionele toetsing thans niet mogelijk. Er gaan diverse geluiden op om dit door middel van een Grondwetswijziging wel mogelijk te maken. Het enige echte bezwaar hiertegen is dat de niet democratisch gekozen rechter meer macht verkrijgt ten opzichte van de wel gekozen wetgever. Dat weegt naar de mening van de NOB echter niet op tegen de voordelen.

Thans mag (en moet) de rechter in Nederland wetten toetsen aan verdragen. De Nederlandse rechter - inclusief de Hoge Raad toetst echter terughoudend (volgens sommigen 'te terughoudend') aan verdragen. Invoering van constitutionele toetsing zal ons inziens leiden tot meer rechtsbescherming en tot verbetering van de kwaliteit van wetgeving, ook op fiscaal vlak. Daarbij acht de NOB het dan wel noodzakelijk dat bij constitutionele toetsing niet terughoudend, maar vol getoetst wordt. Voor maximale rechtsbescherming adviseert de NOB om de constitutionele toetsing niet bij iedere rechter, maar bij een separaat constitutioneel hof onder te brengen.

Bijlagen

Bijlagen

5. Bijlage 1: Artikelen constitutionele toetsing volgens het eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel

- 1 (gelijke behandeling/discriminatieverbod);
- 2, vierde lid (recht het land te verlaten);
- 3 (gelijke benoembaarheid in openbare dienst);
- 4 (algemeen kiesrecht);
- 5 (petitierecht);
- 6 (vrijheid van godsdienst en levensovertuiging);
- 7 (vrijheid van meningsuiting);
- 8 (vrijheid van vereniging);
- 9 (vrijheid van vergadering en betoging);
- 10 (eerbiediging en bescherming van de persoonlijke levenssfeer);
- 11 (onaantastbaarheid van het menselijk lichaam);
- 12 (huisrecht);
- 13 (communicatiegeheim);
- 14 (recht op schadeloosstelling bij onteigening);
- 15 (waarborgen bij vrijheidsontneming);
- 16 (geen straf zonder voorafgaande wettelijke strafbepaling);
- 17 (toegang tot wettelijk toegekende rechter);
- 18 (recht op bijstand bij de rechter);
- 19, derde lid (recht op vrije keuze van arbeid);
- 23, tweede, derde, vijfde, zesde en zevende lid (vrijheid van onderwijs);
- 99 (vrijstelling militaire dienst wegens gewetensbezwaren);
- 113, derde lid (vrijheidsbenemende straf alleen op te leggen door de rechter);
- 114 (verbod op de doodstraf);
- 121 (openbaarheid terechtzittingen); en
- 129, eerste lid (rechtstreekse verkiezing leden provinciale staten en gemeenteraden).

+ de ‘algemene bepaling’ indien deze in de Grondwet wordt opgenomen: ‘De Grondwet waarborgt de grondrechten en de democratische rechtsstaat’

+ het recht op ‘een eerlijk proces binnen een redelijke termijn’ indien deze in de Grondwet wordt opgenomen

6. Bijlage 2: Rechtsvergelijkend onderzoek constitutionele toetsing

8 maart 2023

7. Samenvatting

Bevindingen

Voor het voorliggende rechtsvergelijkende onderzoek, zijn advocaten en/of belastingadviseurs in een zestal landen benaderd. Het betreft **Duitsland, België, Frankrijk, Noorwegen, Spanje en Italië**. Een eerste belangrijke bevinding van het rechtsvergelijkende onderzoek is dat al deze landen, op uiteenlopende wijzen, constitutionele toetsing kennen.

Daarnaast is opvallend dat vijf van de zes landen een separaat constitutioneel hof kennen (alle hiervoor genoemde landen, met uitzondering van Noorwegen). In alle landen kunnen ook belastingwetten getoetst worden door de constitutionele rechter.

Ten aanzien van het doel van constitutionele toetsing, geldt voor de meeste landen die in deze studie zijn betrokken dat één van de voornaamste doelen is het **behoud van rechtseenheid en rechtszekerheid**. Voor een drietal landen is **bescherming van fundamentele rechten** ook één van de voornaamste doelen van constitutionele toetsing (**Duitsland, België, Italië**).

Verder leeft er onder de bevolking van de in de studie betrokken landen veelal een positieve indruk van het constitutionele hof c.q. de constitutionele rechter (in het geval van **Noorwegen**) en voelen burgers zich over het algemeen beschermd door de constitutionele rechter.

In **Frankrijk en Noorwegen** is toetsing door de constitutionele rechter beperkt tot de klassieke grondrechten. In **Duitsland, België, Spanje en Italië** kan de constitutionele rechter ook aan andere normen toetsen. In geen van de landen is er sprake van collisie tussen toetsing aan de normen uit de grondwet respectievelijk uit internationale verdragen door bijvoorbeeld een uiteenlopende interpretatie van dergelijke normen.

Opzet

Het rechtsvergelijkend onderzoek bestaat uit een vragenlijst met **17 vragen** (de oorspronkelijke vragen) en **2 aanvullende vragen**, welke op een later moment zijn voorgelegd. Deze vragen zijn naar het **Engels** vertaald en zijn gesteld aan advocaten en/of belastingadviseurs in een zestal landen, bij advieskantoren waarvan het Nederlandse onderdeel lid is van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs.

De antwoorden op de gestelde vragen zijn in de loop van 2022 en begin 2023 ontvangen en kunnen (geheel of gedeeltelijk) achterhaald zijn op het moment van lezen van dit rechtsvergelijkende onderzoek.

Structuur

Dit rapport van het rechtsvergelijkende onderzoek is als volgt gestructureerd. Eerst is de lijst met de gestelde (aanvullende) vragen opgenomen, daarna zijn de antwoorden, die voor deze studie zijn teruggebracht tot een ja/nee antwoord of een aantal andere zeer korte antwoorden (waar de vraag geen ja/nee vraag is) per vraag opgenomen, samen met een eenvoudige grafische weergave van de antwoorden. Tot slot zijn de uitgebreide antwoorden (naar het Nederlands vertaald) opgenomen.

8. Lijst met gestelde vragen

1. Is er een rechter ingesteld die wetten toetst aan de grondwet (*constitutionele toetsing*)?
2. In welke instantie vindt de toetsing plaats? Als alleen in de laatste (nationale) instantie wetten getoetst worden aan de grondwet, kan een lagere rechter dan verzoeken om constitutionele toetsing?
3. Wat is het doel van de constitutionele toetsing? Is dat bijvoorbeeld rechtsbescherming en/of bewaking van de rechtseenheid?
4. Zijn belastingwetten ook constitutioneel te toetsen door een rechter?
5. Vindt constitutionele toetsing van belastingwetten plaats door rechters met (specialistische) fiscale kennis of door generalisten?
6. Hoe (door wie) kan een fiscale procedure voor constitutionele toetsing aanhangig worden gemaakt?
7. Is toetsing alleen mogelijk gedurende een reguliere procedure (een individueel geval dat is voorgelegd aan de rechter), of kan een wet als zodanig worden voorgelegd voor toetsing?
8. Worden belastingwetten constitutioneel getoetst door een rechter voordat deze worden ingevoerd?
9. Hoe vaak wordt grondwettelijk beroep ingesteld in fiscale zaken, hoe vaak is een dergelijk beroep succesvol?
10. Wie zijn de indieners van een grondwettelijk beroep in fiscale zaken, uitgesplitst naar de overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen?
11. Wat is de doorlooptijd / behandeltermijn van een zaak die constitutioneel wordt getoetst?
12. Beschrijft het grondwettelijk hof in zijn rechtspraak de verhouding tot de wetgevende macht en zo ja, wijkt deze af van de "ruime beoordelingsmarge" voor de wetgever zoals beschreven in de EHRM-jurisprudentie?
13. Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan terugwerkende kracht of onmiddellijke werking? Indien sprake is van terugwerkende kracht, is deze terugwerkende kracht dan onbeperkt of beperkt?
14. Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan gevolgen voor beslissingen van overheidsinstanties (zoals belastingaanslagen) die zijn gebaseerd op deze wettelijke bepaling?
15. Als beslissingen van overheidsinstanties die zijn gebaseerd op een buiten toepassing verklaarde wettelijke bepaling niet van rechtswege worden vernietigd, staat herziening dan open?
16. Wat is de publieke opinie ten aanzien van constitutionele toetsing?
17. In hoeverre voelen burgers zich beschermd tegen de overheid door constitutionele toetsing?

Aanvullende vragen

1. Is er een beperking in de grondwetstoetsing tot de klassieke grondrechten of vindt er een integrale grondwetstoetsing plaats?
2. Leidt grondwetstoetsing tot collisie in de rechtspraak waar dezelfde normen worden getoetst aan internationale (mensenrechten)verdragen?

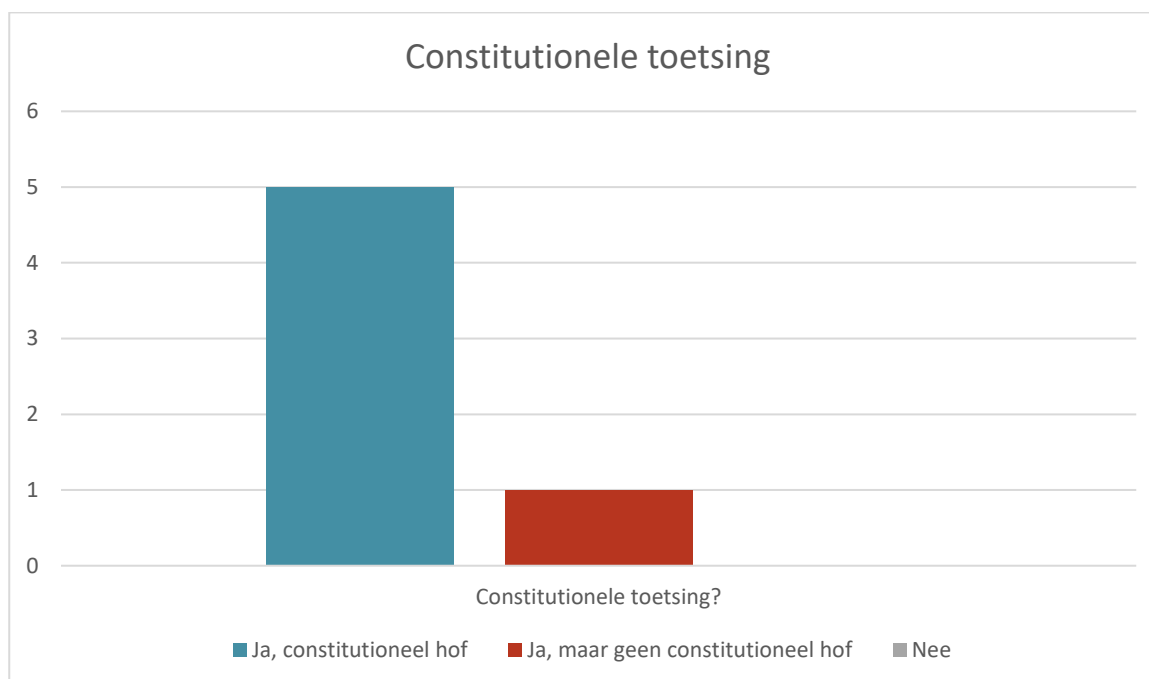
9. Antwoorden

Vraag 1

Is er een rechter ingesteld die wetten toetst aan de grondwet (*constitutionele toetsing*)?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja (Bundesverfassungsgericht)
België	Ja (Grondwettelijk Hof)
Frankrijk	Ja (Conseil Constitutionnel)
Noorwegen	Ja (, maar geen separaat constitutioneel hof)
Spanje	Ja (Tribunal Constitucional)
Italië	Ja (Corte Costituzionale)

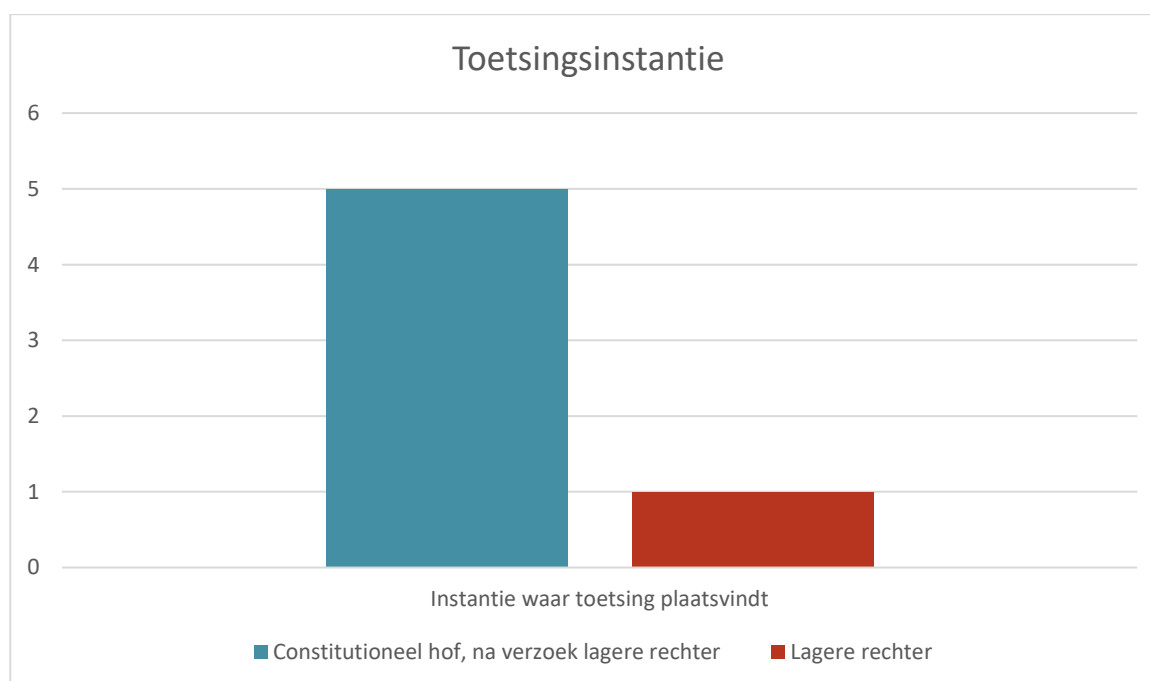

Vraag 2

In welke instantie vindt de toetsing plaats? Als alleen in de laatste (nationale) instantie wetten getoetst worden aan de grondwet, kan een lagere rechter dan verzoeken om constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Verzoek lagere rechter
België	Verzoek lagere rechter
Frankrijk	Verzoek lagere rechter
Noorwegen	Toetsing door elke rechter
Spanje	Verzoek lagere rechter
Italië	Verzoek lagere rechter

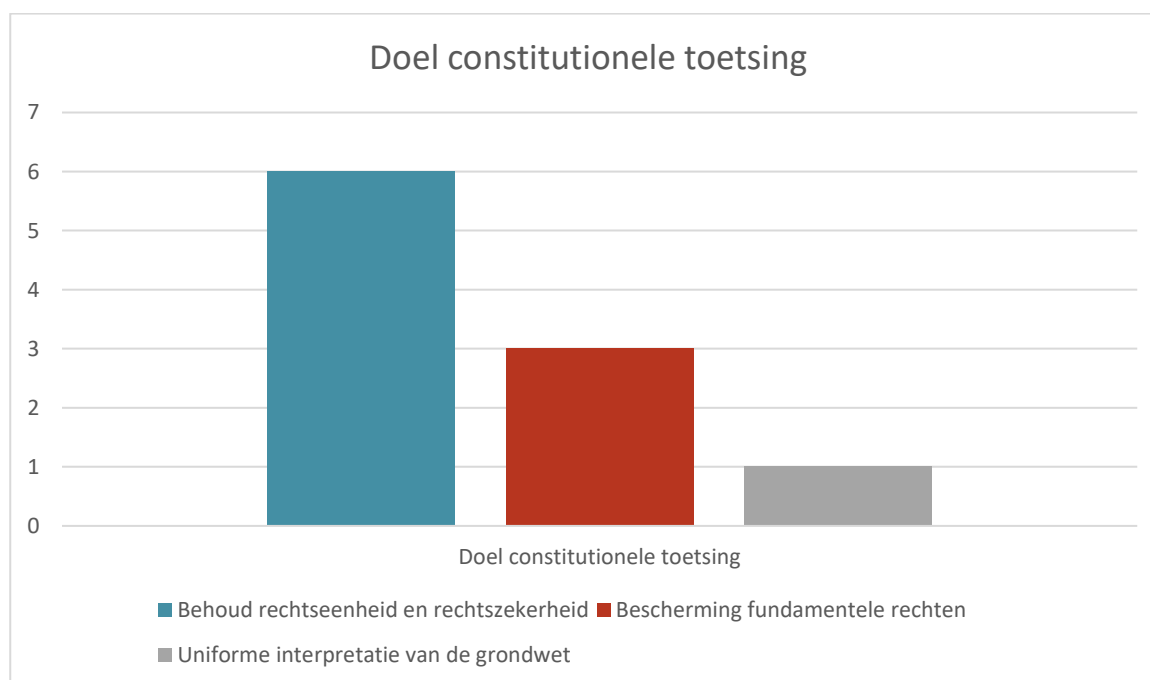

Vraag 3

Wat is het doel van de constitutionele toetsing? Is dat bijvoorbeeld rechtsbescherming en/of bewaking van de rechtseenheid?

Input

Land	Reactie
Duitsland	1. Uniforme interpretatie van de grondwet 2. Bescherming fundamentele rechten 3. Behoud rechtseenheid en rechtszekerheid
België	1. Voorkomen bevoegdheidsconflicten 2. Bescherming fundamentele rechten
Frankrijk	1. Behoud rechtseenheid en rechtszekerheid
Noorwegen	1. Behoud rechtseenheid en rechtszekerheid
Spanje	1. Behoud rechtseenheid en rechtszekerheid
Italië	1. Bescherming fundamentele rechten 2. Behoud rechtseenheid en rechtszekerheid

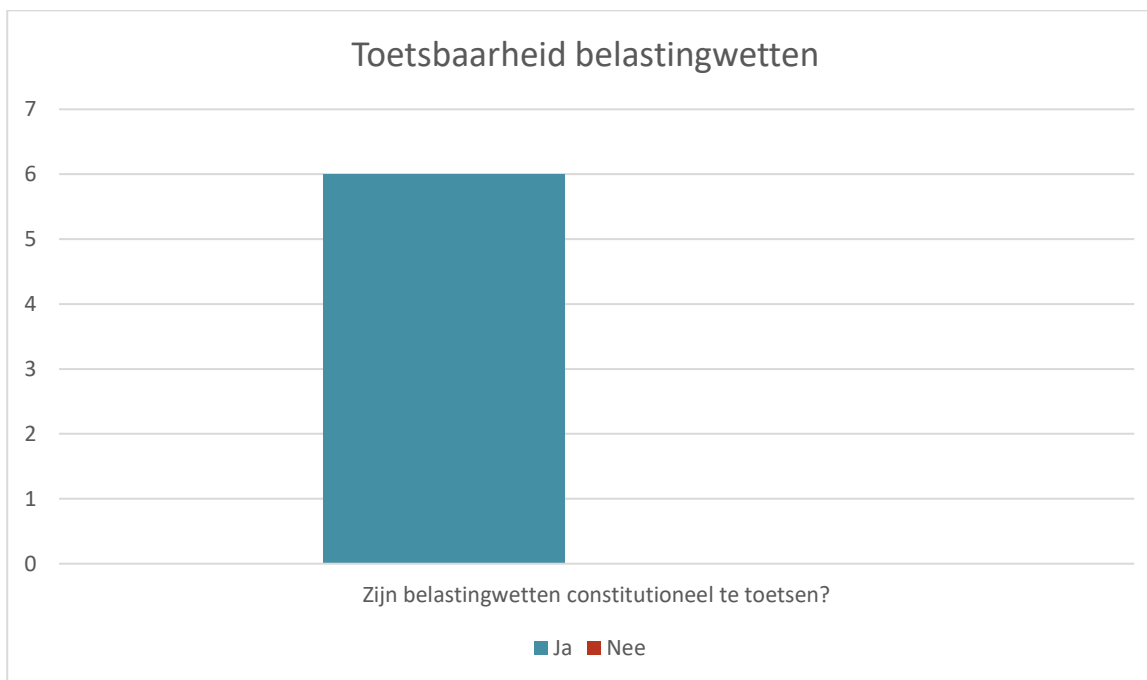

Vraag 4

Zijn belastingwetten ook constitutioneel te toetsen door een rechter?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja
België	Ja
Frankrijk	Ja
Noorwegen	Ja
Spanje	Ja
Italië	Ja

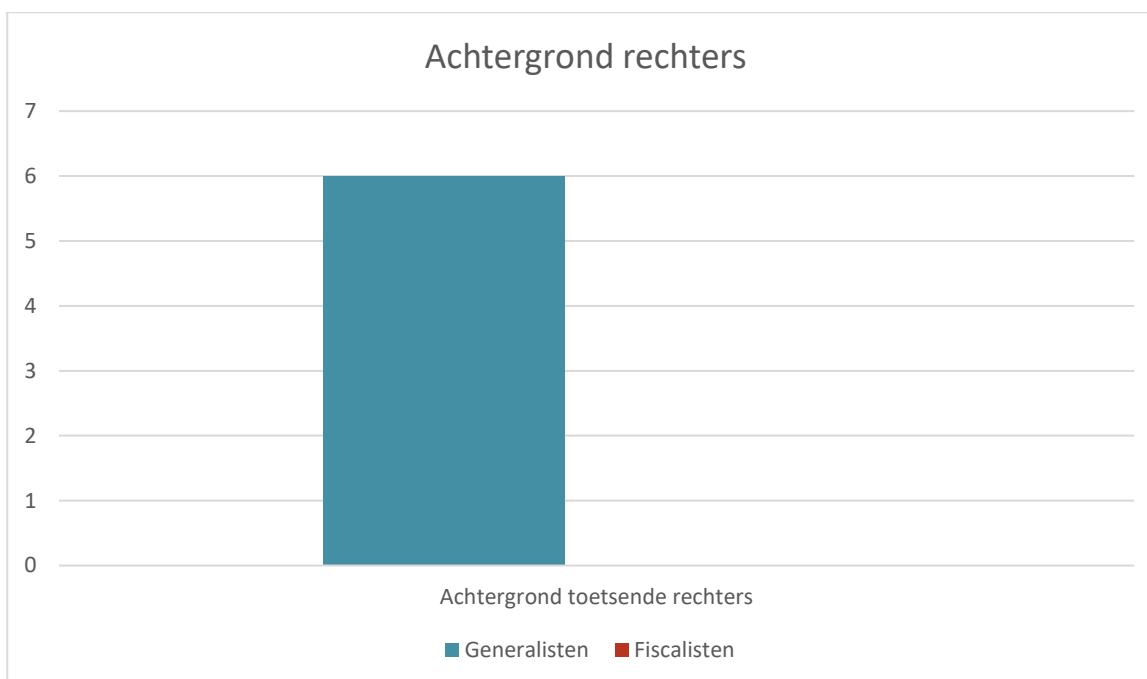

Vraag 5

Vindt constitutionele toetsing van belastingwetten plaats door rechters met (specialistische) fiscale kennis of door generalisten?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Generalisten
België	Generalisten
Frankrijk	Generalisten
Noorwegen	Generalisten
Spanje	Generalisten
Italië	Generalisten

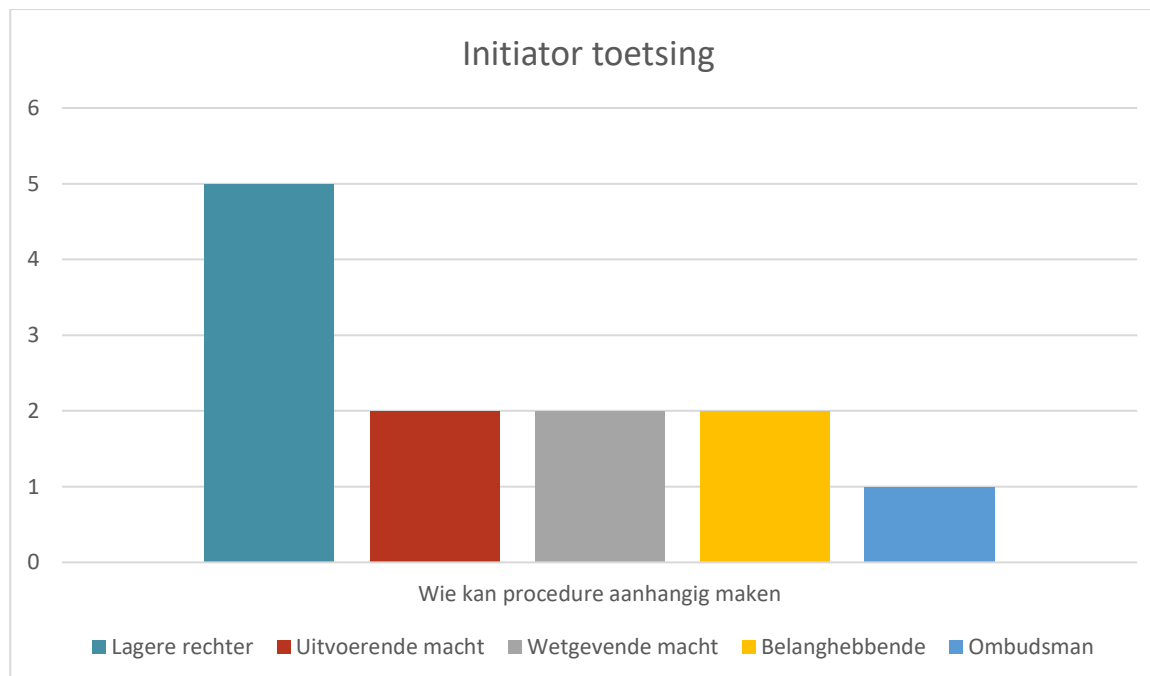

Vraag 6

Hoe (door wie) kan een fiscale procedure voor constitutionele toetsing aanhangig worden gemaakt?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Lagere rechter
België	Vernietigingsactie: 1. Uitvoerende macht 2. Wetgevende macht 3. Belanghebbende Prejudiciële procedure: 4. Lagere rechter
Frankrijk	Lagere rechter
Noorwegen	Belanghebbende
Spanje	1. Lagere rechter 2. Uitvoerende macht 3. Wetgevende macht 4. Ombudsman
Italië	Lagere rechter

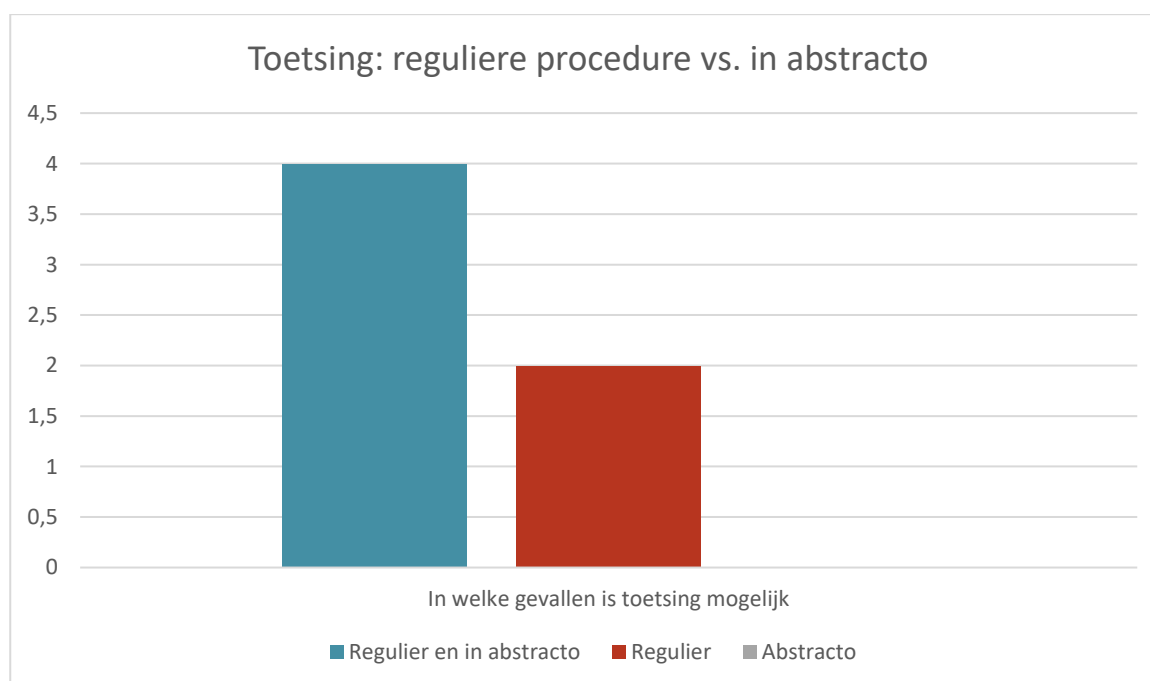

Vraag 7

Is toetsing alleen mogelijk gedurende een reguliere procedure (een individueel geval dat is voorgelegd aan de rechter), of kan een wet als zodanig worden voorgelegd voor toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Zowel regulier geval als in abstracto
België	Zowel regulier geval als in abstracto
Frankrijk	Zowel regulier geval als in abstracto
Noorwegen	Alleen reguliere gevallen
Spanje	Zowel regulier geval als in abstracto
Italië	Alleen reguliere gevallen

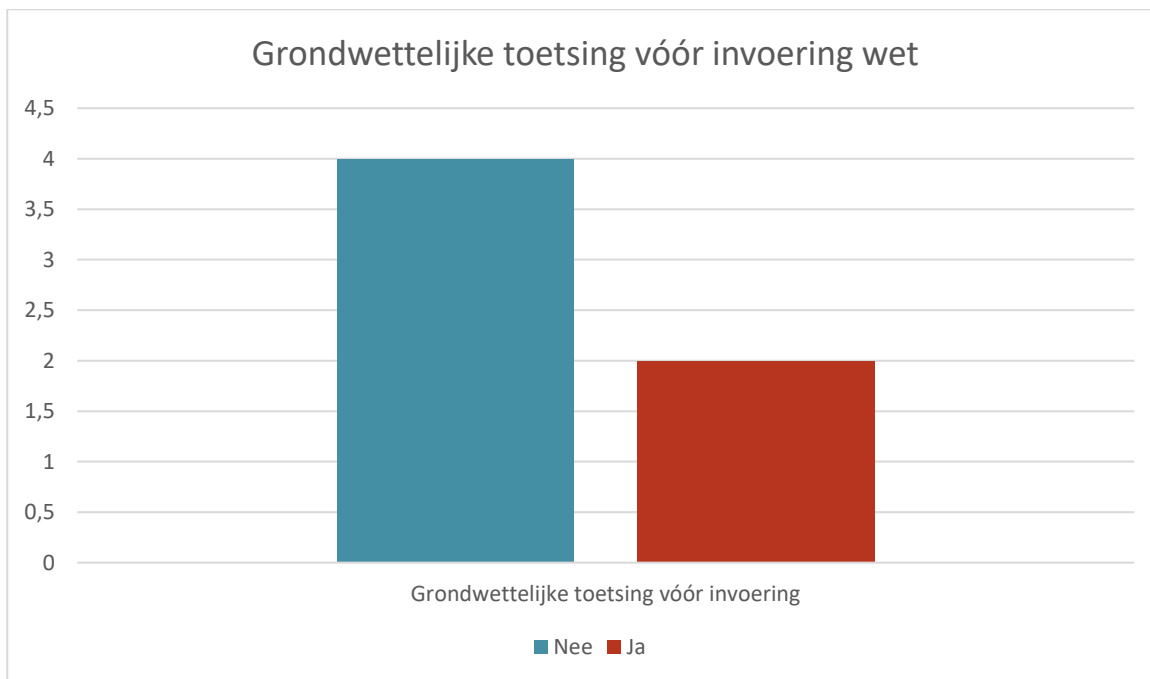

Vraag 8

Worden belastingwetten constitutioneel getoetst door een rechter voordat deze worden ingevoerd?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nee
België	Ja
Frankrijk	Ja(, mits)
Noorwegen	Nee
Spanje	Nee
Italië	Nee

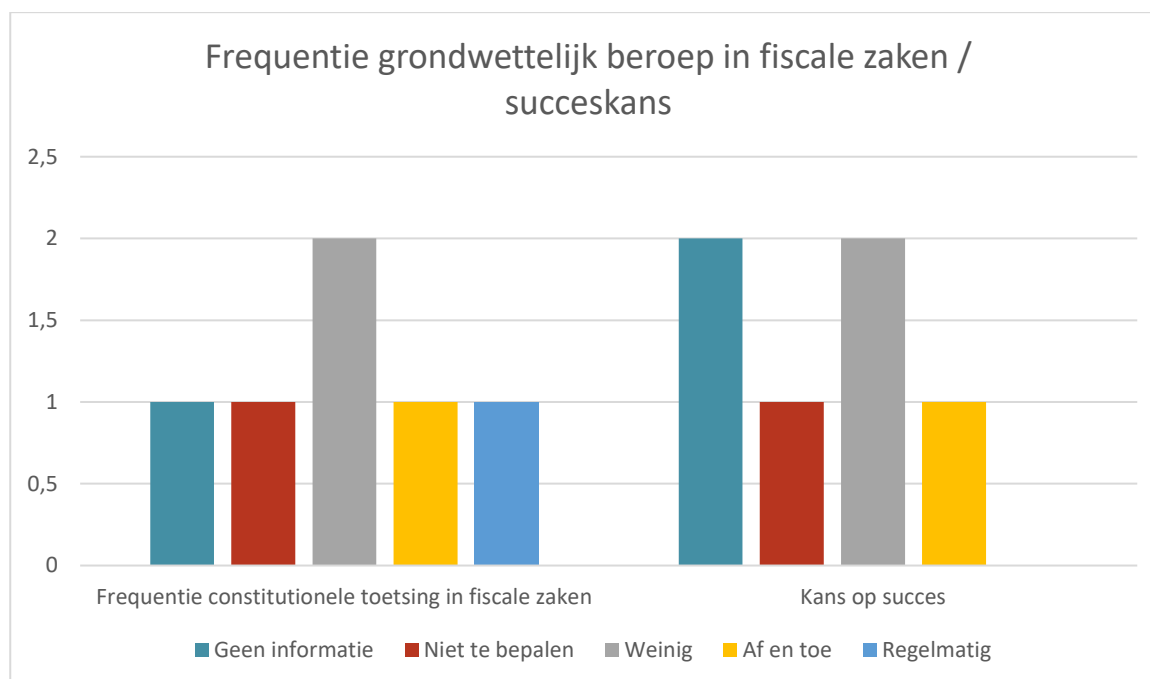

Vraag 9

Hoe vaak wordt grondwettelijk beroep ingesteld in fiscale zaken, hoe vaak is een dergelijk beroep succesvol?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Weinig / Weinig
België	Geen informatie
Frankrijk	Af en toe / Af en toe
Noorwegen	Niet te bepalen
Spanje	Weinig / Geen informatie
Italië	Regelmatig / Weinig

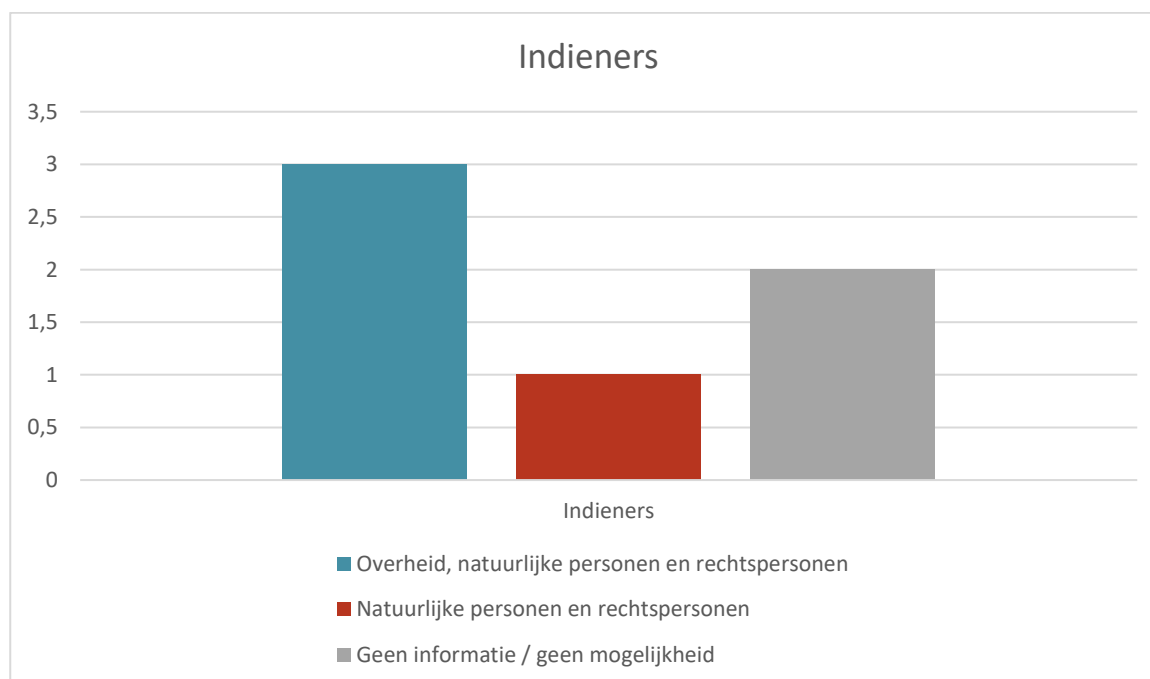

Vraag 10

Wie zijn de indieners van een grondwettelijk beroep in fiscale zaken, uitgesplitst naar de overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen
België	Geen informatie
Frankrijk	Overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen
Noorwegen	Geen mogelijkheid tot indienen.
Spanje	Natuurlijke personen en rechtspersonen
Italië	Overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen.

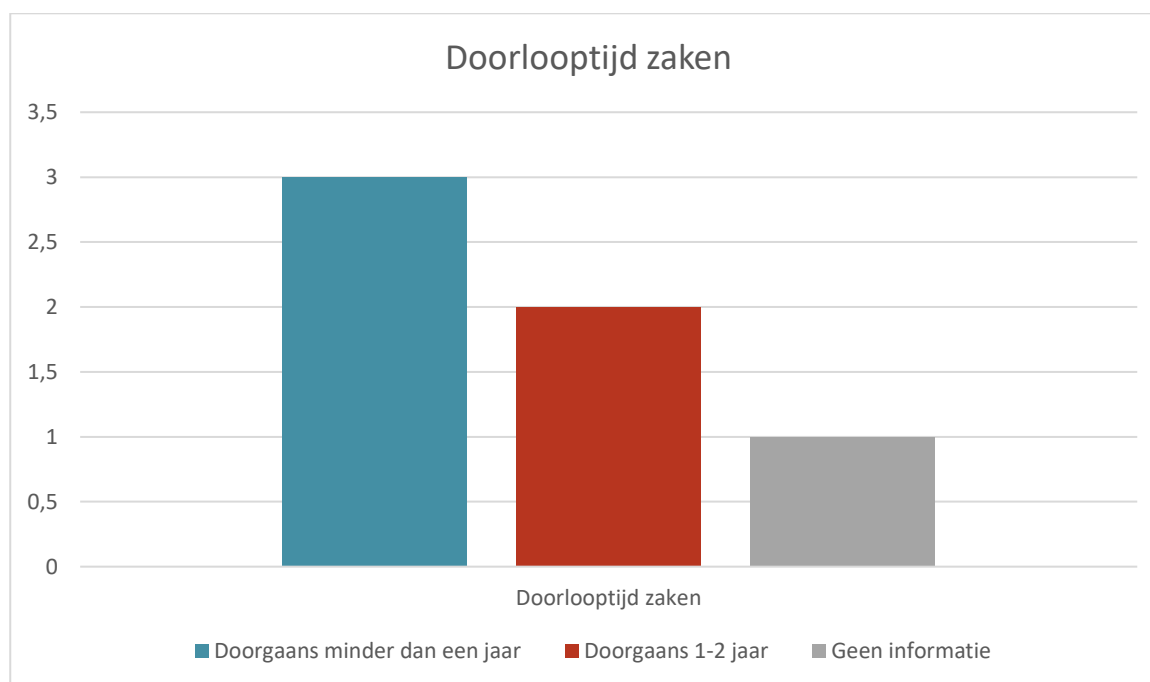

Vraag 11

Wat is de doorlooptijd / behandeltermijn van een zaak die constitutioneel wordt getoetst?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Doorgaans 1-2 jaar.
België	Doorgaans minder dan een jaar.
Frankrijk	Doorgaans minder dan een jaar.
Noorwegen	Geen informatie.
Spanje	Doorgaans 1-2 jaar.
Italië	Doorgaans minder dan een jaar.

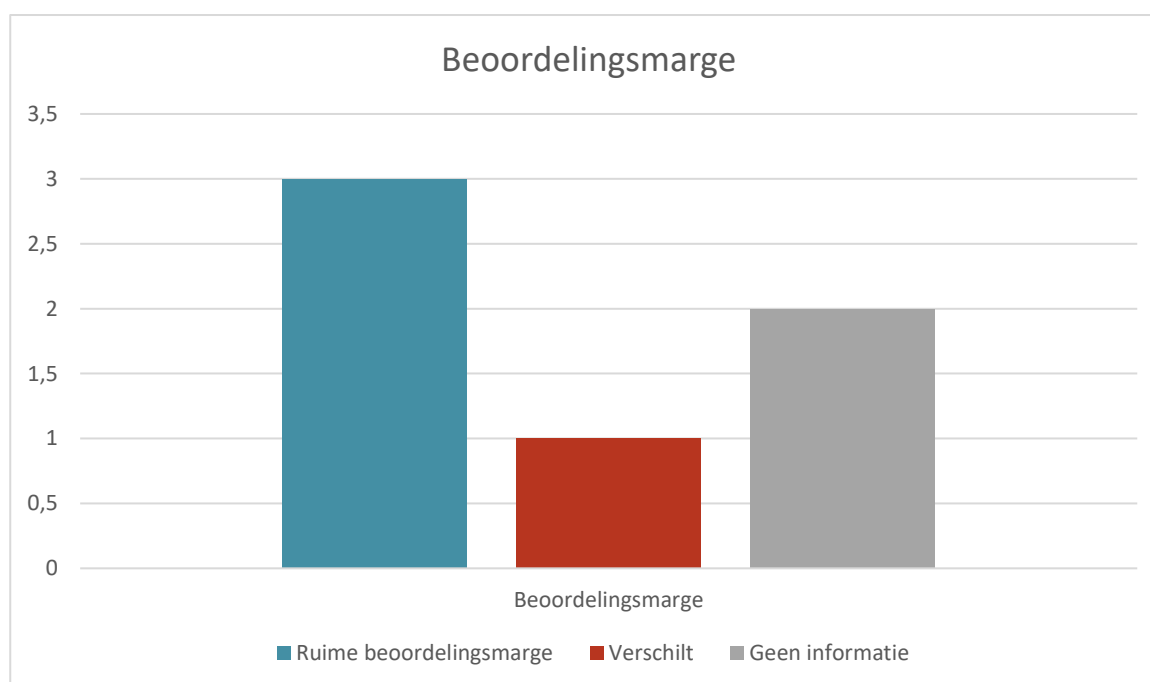

Vraag 12

Beschrijft het grondwettelijk hof in zijn rechtspraak de verhouding tot de wetgevende macht en zo ja, wijkt deze af van de "ruime beoordelingsmarge" voor de wetgever zoals beschreven in de EHRM-jurisprudentie?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja, ruime beoordelingsmarge
België	Geen informatie
Frankrijk	Geen informatie
Noorwegen	Ja, de beoordelingsmarge van de wetgevende macht verschilt per artikel uit de grondwet.
Spanje	Ja, ruime beoordelingsmarge
Italië	Ja, ruime beoordelingsmarge

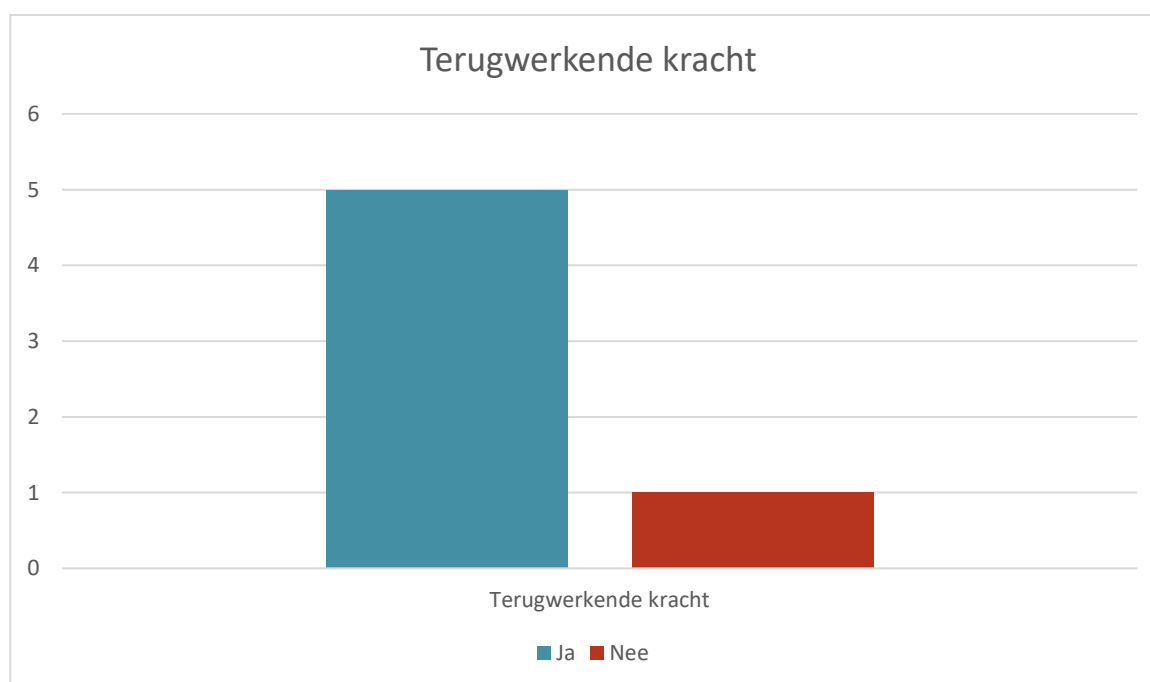

Vraag 13

Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan terugwerkende kracht of onmiddellijke werking? Indien sprake is van terugwerkende kracht, is deze terugwerkende kracht dan onbeperkt of beperkt?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja
België	Ja
Frankrijk	Ja(, mits)
Noorwegen	Nee
Spanje	Ja(, tenzij)
Italië	Ja(, tenzij)

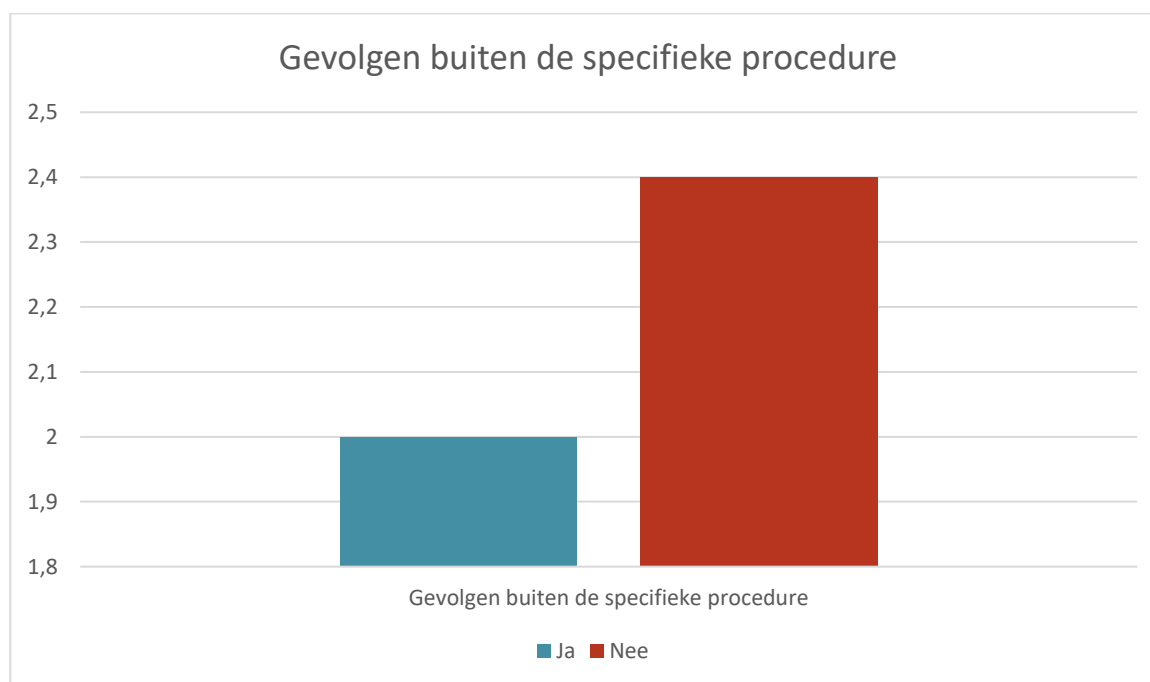

Vraag 14

Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan gevolgen voor beslissingen van overheidsinstanties (zoals belastingaanslagen) die zijn gebaseerd op deze wettelijke bepaling?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nee, niet buiten de specifieke procedure
België	Ja
Frankrijk	Ja
Noorwegen	Nee, niet buiten de specifieke procedure
Spanje	Nee, niet buiten de specifieke procedure
Italië	Nee, niet buiten de specifieke procedure

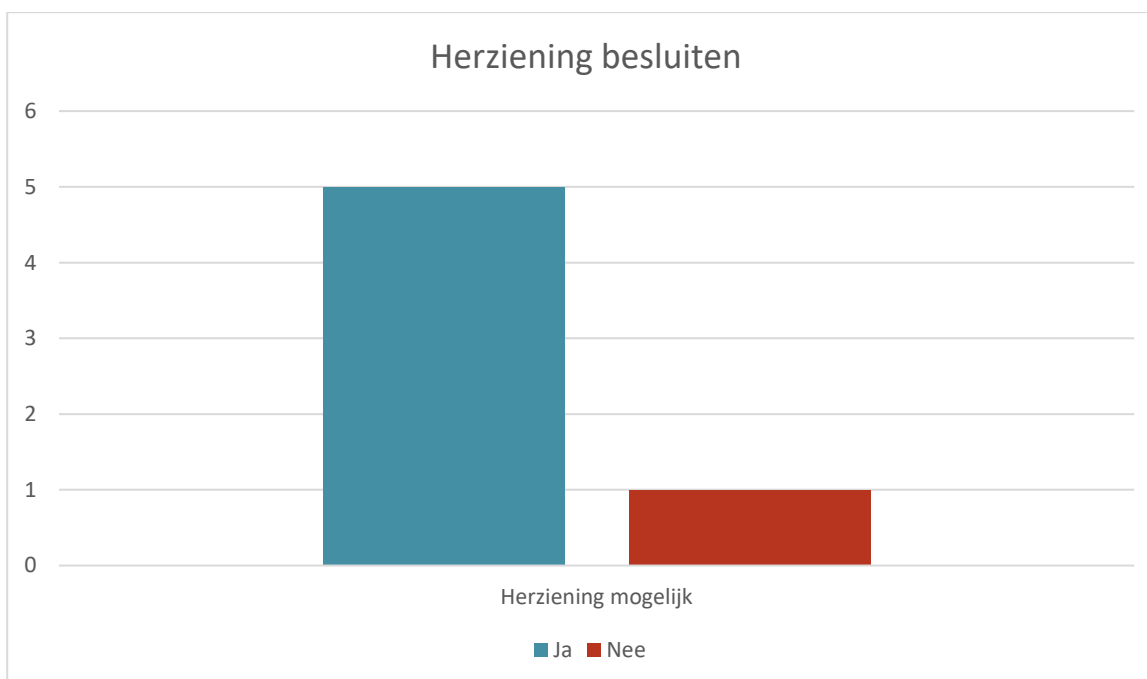

Vraag 15

Als beslissingen van overheidsinstanties die zijn gebaseerd op een buiten toepassing verklaarde wettelijke bepaling niet van rechtswege worden vernietigd, staat herziening dan open?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja
België	Ja
Frankrijk	Ja
Noorwegen	Ja
Spanje	Ja
Italië	Nee

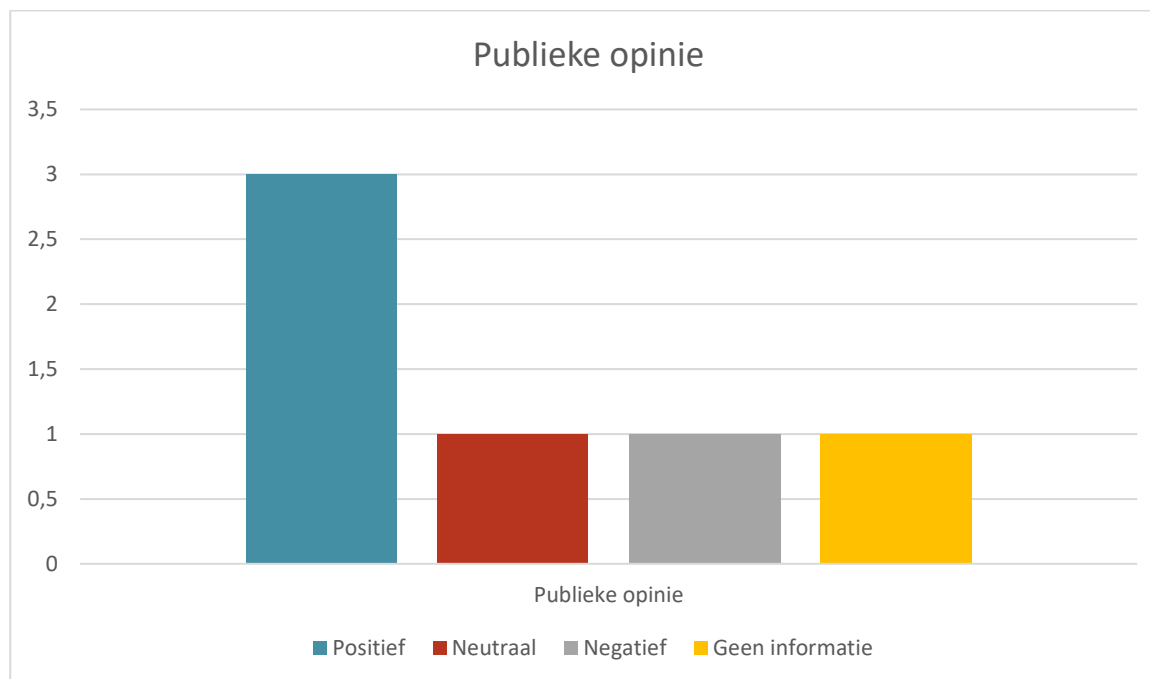

Vraag 16

Wat is de publieke opinie ten aanzien van constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Positief
België	Geen informatie
Frankrijk	Positief
Noorwegen	Neutraal
Spanje	Negatief
Italië	Positief

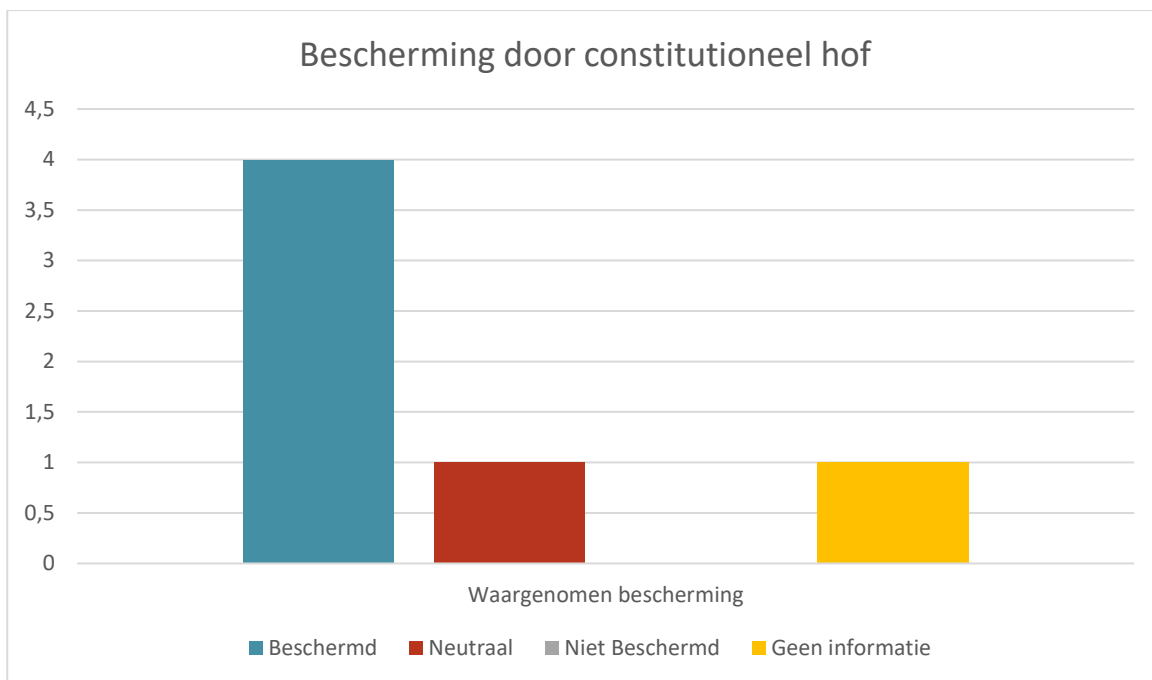

Vraag 17

In hoeverre voelen burgers zich beschermd tegen de overheid door constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Beschermd
België	Beschermd
Frankrijk	Neutraal
Noorwegen	Geen informatie
Spanje	Beschermd
Italië	Beschermd

Aanvullende vraag 1

Is er een beperking in de grondwetstoetsing tot de klassieke grondrechten of vindt er een integrale grondwetstoetsing plaats?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nee
België	Nee
Frankrijk	Ja
Noorwegen	Ja
Spanje	Nee
Italië	Nee

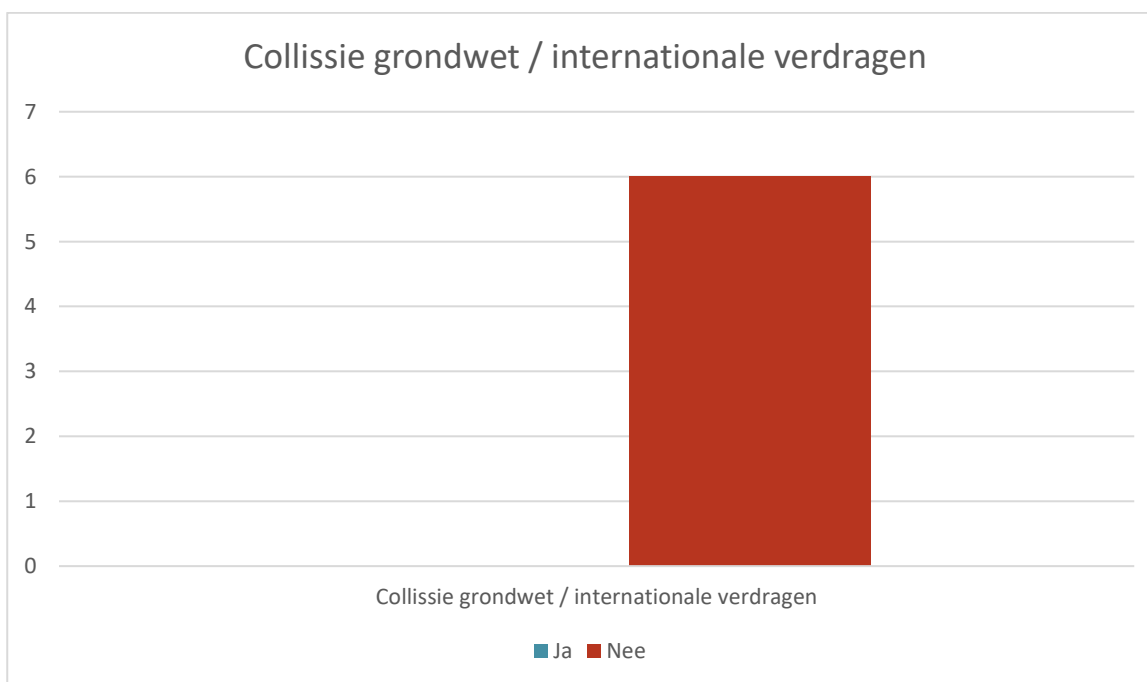

Aanvullende vraag 2

Leidt grondwetstoetsing tot collisie in de rechtspraak waar dezelfde normen worden getoetst aan internationale (mensenrechten)verdragen?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nee
België	Nee
Frankrijk	Nee
Noorwegen	Nee
Spanje	Nee
Italië	Nee

Samenvatting en vertaling van de gedetailleerde reacties

10. Samenvatting en vertaling van de gedetailleerde reacties

Vraag 1

Is er een rechter ingesteld die wetten toetst aan de grondwet (*constitutionele toetsing*)?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja, het Duitse grondwettelijke hof (<i>Bundesverfassungsgericht</i> – " <i>BVerfG</i> ") is bevoegd de grondwet te toetsen.
België	Ja, er zijn verschillende instanties bevoegd afhankelijk van het moment van toetsing. Een verplichte <i>a priori</i> toetsing van de wetten aan de grondwet wordt gedaan door de wetgevingssectie van de Raad van State. Wat de <i>a posteriori</i> toetsing van de grondwettigheid van wetten betreft, beschikt België sinds 1984 over een Grondwettelijk Hof (dat aanvankelijk het Arbitrage hof heette).
Frankrijk	Ja, een dergelijk hof bestaat in Frankrijk en is bekend als de Constitutionele Raad (<i>Conseil constitutionnel</i>). Deze raad is ingesteld bij de Grondwet zelf, in Titel VII (Constitution du 4 octobre 1958 - Titre VII).
Noorwegen	Nee, zie het antwoord bij vraag 2 en 7 over constitutionele toetsing in Noorwegen.
Spanje	Ja, in Spanje is er een specifiek hof dat de grondwettigheid van wetten beoordeelt, namelijk het Constitutionele Hof (<i>Tribunal Constitucional</i>).
Italië	Ja, om de Grondwet te beschermen is er een Constitutioneel Hof (" <i>Corte costituzionale</i> ") opgericht: naast andere taken en bevoegdheden kreeg dit Hof in artikel 134 de taak om uitspraak te doen over geschillen "betreffende de grondwettelijke legitimiteit van de wetten en handelingen met kracht van wet uitgevaardigd door de Staat en de Gewesten".

Vraag 2

In welke instantie vindt de toetsing plaats? Als alleen in de laatste (nationale) instantie wetten getoetst worden aan de grondwet, kan een lagere rechter dan verzoeken om constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Indien een gewone rechtbank van oordeel is dat een wet, waarvan de geldigheid voor de beslissing van belang is, ongrondwettig is, schorst zij de procedure en wint zij de beslissing van het <i>Bundesverwaltungsgericht</i> in.

	Met de abstracte normcontrole (abstrakte <i>Normenkontrolle</i>) kunnen alle normen van federaal of deelstaatrecht worden getoetst op hun verenigbaarheid met de Duitse grondwet (<i>Grundgesetz</i> - "GG"), in het geval van deelstaatrecht ook op verenigbaarheid met ander federaal recht. Iedereen kan een grondwettelijke klacht indienen waarin hij beweert dat de overheid een van zijn grondrechten of een van zijn rechten bedoeld in Art. 20 Para. 4, Art. Art. 33, 38, 101, 103, 104 GG 93. Abs. 1 Nr. 4 a GG, hetgeen leidt tot een grondwettelijke toetsing. In zo'n geval is een grondwettelijke toetsing slechts mogelijk na uitputting van de gewone rechter.
België	Voordat een wetgevingshandeling in werking is getreden, vindt een verplichte grondwettelijke toetsing van het voorstel plaats door de afdeling Wetgeving van de Raad van State. Zodra een wet in werking is getreden, toetst het Grondwettelijk Hof de grondwet. Die a posteriori-toetsing kan op twee manieren worden uitgelokt. Hetzij door een annulatie-beroep, hetzij door een prejudiciële vraag. • Het annulatie-beroep is een vordering wegens schending van bepaalde grondwettelijke bepalingen door een wetgevingshandeling die door het federale parlement of door de parlementen van de gemeenschappen en gewesten is vastgesteld. Een dergelijk annulatie-beroep kan worden ingesteld door de Ministerraad, de gemeenschaps- en provincieregeringen, de voorzitters van alle wetgevende vergaderingen (op verzoek van twee derden van hun leden) en alle natuurlijke of rechtspersonen die een rechtmatig belang kunnen aantonen. • Een prejudiciële vraag is een verzoek dat kan worden ingediend door een rechtbank die de grondwettigheid van een bepaalde (federale of regionale/gemeentelijke) wetgevingshandeling in twijfel trekt en aan het Constitutionele Hof vraagt om zich over die kwestie uit te spreken. Als grondwettigheidstoetsing pas gebeurt wanneer de zaak voor de hoogste (nationale) rechter komt, is het dan mogelijk dat een lagere rechter om grondwettigheidstoetsing verzoekt? Ja, dat is mogelijk. In België heeft het Constitutionele Hof de exclusieve bevoegdheid om bestaande wetgevende akten te toetsen op hun overeenstemming met de grondwettelijke en wettelijke bepalingen waarvoor het bevoegd is. Wanneer de lagere rechtscolleges worden geconfronteerd met een vraag betreffende de grondwettigheid van

	(federale of gewestelijke/gemeentelijke) wetten, zijn zij bijgevolg in beginsel verplicht een grondwettigheidstoetsing aan het Constitutionele Hof te vragen door middel van het stellen van een prejudiciële vraag ter zake. Zolang het Constitutionele Hof geen uitspraak doet over die prejudiciële vraag, wordt de bodemprocedure geschorst.
Frankrijk	De grondwettelijke toetsing kan op twee verschillende momenten plaatsvinden. Die toetsing kan ofwel plaatsvinden vóór de bekendmaking van de wet, ofwel wanneer de wet reeds is uitgevoerd/toegepast. Sommige bijzondere wetten die in de Grondwet worden genoemd, moeten noodzakelijkerwijs door de <i>Conseil Constitutionnel</i> worden getoetst. Andere wetten kunnen worden herzien als de president van Frankrijk of de eerste minister of 60 parlementsleden van een van de twee Kamers die het wetgevend orgaan vormen of een van de voorzitters van die Kamers daarom vragen.
Noorwegen	Noorwegen kent geen grondwettelijke toetsing als zodanig, behalve in een gewone procedure. Zie vraag 7 voor bijzonderheden. De toetsing wordt uitgevoerd door de gewone rechtbanken, en de toetsing vindt plaats op elk niveau van de rechtbanken. In Noorwegen zijn er in het algemeen drie gerechtelijke niveaus: (i) arrondissementsrechtbank, (ii) hooggerechtshof en (iii) Hoge Raad. Elk rechtbankniveau voert de toetsing uit voor zover de vraag relevant is voor de zaak, en tegen de beslissing kan beroep worden ingesteld door de districtsrechtbank bij het hof, en door het hof bij het Hoge Raad.
Spanje	In Spanje wordt de grondwettelijke toetsing van de wetten uitsluitend door het <i>Tribunal Constitucional</i> verricht. De grondwettelijke toetsing kan worden verzocht door elke gewone rechterlijke instantie, zonder dat het nodig is dat de zaak voor het hoogste Spaanse rechtscollege (Hooggerechtshof) wordt gebracht. Bovendien kunnen ook de voorzitter van de regering, de ombudsman, vijftig afgevaardigden, vijftig senatoren, de uitvoerende collegiale organen van de autonome gemeenschappen en de assemblees van de autonome gemeenschappen om de grondwettelijke toetsing van wetten verzoeken.
Italië	Het Constitutionele Hof moet nagaan of de wetgevingshandelingen zijn vastgesteld volgens de bij de Grondwet voorgeschreven procedures ("formele grondwettigheid") en of hun inhoud overeenstemt met de

	grondwettelijke beginselen ("materiële grondwettigheid"). De categorie "wetgevingshandelingen" omvat niet alleen de handelingen van het parlement, maar ook de decreten ("<i>decreti legislativi</i>", door de regering uitgevaardigd op grond van de door het parlement gedelegeerde bevoegdheden), de wetsdecreten ("<i>decreti-legge</i>", d.w.z. de door de regering uitgevaardigde spoeddecreten die vervallen tenzij zij door het parlement in permanente wetgeving zijn omgezet) en de andere wetten van de regio's en de autonome provincies. Zoals voor alle rechters geldt, staat het het Constitutionele Hof niet vrij autonoom te beslissen welke vragen het moet onderzoeken, maar moet het daartoe worden opgeroepen via specifieke procedures. In het bijzonder werd vastgesteld dat vragen betreffende de grondwettelijke legitimiteit door rechters alleen aan de orde kunnen worden gesteld tijdens gerechtelijke procedures, als een "incident" dat hun schorsing met zich meebrengt. Met andere woorden, ambtshalve of op verzoek van een partij heeft elke rechterlijke instantie die zich in de situatie bevindt dat zij, om een geschil op te lossen, een bepaalde wetsbepaling waarvan de grondwettigheid twijfelachtig is, moet toepassen, zowel de bevoegdheid als de plicht om de grondwettigheidsvraag aan het Constitutionele Hof voor te leggen.
--	--

Vraag 3

Wat is het doel van de constitutionele toetsing? Is dat bijvoorbeeld rechtsbescherming en/of bewaking van de rechtseenheid?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Constitutionele controle moet ervoor zorgen dat de politieke processen in overeenstemming zijn met de grondwet door middel van een uniforme interpretatie van de grondwet, en tegelijkertijd de maatschappelijke ontwikkeling mogelijk maken met behoud van rechtseenheid en rechtszekerheid, zodat de legitimiteit van de grondwet behouden blijft.
België	Enerzijds heeft de grondwettelijke toetsing tot doel bevoegdheidsconflicten te voorkomen, aangezien de wetgevende macht verdeeld is over verschillende wetgevende instanties. De mogelijkheden inzake grondwettelijke toetsing moeten de afbakening van de grenzen van de bevoegdheid van elke autoriteit waarborgen. Anderzijds is de grondwettelijke toetsing voorzien om de bescherming

	van de fundamentele rechten en beginselen die aan de staat ten grondslag liggen, te waarborgen.
Frankrijk	Het doel van deze toetsing is ervoor te zorgen dat de wet in overeenstemming is met de bepalingen van de grondwet.
Noorwegen	Rechterlijke bescherming, d.w.z. nagaan of de wet/het krachtens de wet genomen besluit in overeenstemming is met de grondwet in de omstandigheden van het specifieke geval dat wordt aangevoerd.
Spanje	De belangrijkste doelstelling van de grondwetsherziening is de voorrang van de grondwet op alle andere wetgeving te waarborgen, en aldus de uniformiteit van het recht en een grotere rechtszekerheid te handhaven.
Italië	Het doel van de grondwettelijke toetsing is in de eerste plaats gelegen in de omstandigheid dat zij een doeltreffende bescherming "tot het bittere einde" van de kern van de grondwet en, <i>a fortiori</i>, van de rigiditeit ervan mogelijk maakt: het Constitutionele Hof voelt immers geen oordeel over het concrete geval, maar een oordeel over de wetten ("<i>giudice delle leggi</i>"). Daarnaast wordt de rechtsbescherming meestal door de gewone rechtbanken bewerkstelligd, terwijl een van de voornaamste taken van het Hof van Cassatie erin bestaat de exacte naleving en de eenvormige interpretatie van de wet te waarborgen, en aldus de objectieve eenheid van het nationale recht te ondersteunen.

Vraag 4

Zijn belastingwetten ook constitutioneel te toetsen door een rechter?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Ja, belastingwetten kunnen aan grondwettelijke toetsing worden onderworpen. In een rechtsstaat geldt het beginsel van de voorrang van de grondwet. In Duitsland is dit in het algemeen geregeld in artikel 20 (3) GG en specifiek voor het gebied van de grondrechten in artikel 1 (3) GG. Volgens dit artikel zijn de grondrechten rechtstreeks van toepassing en hebben zij onvoorwaardelijke voorrang boven eenvoudige wetten, zoals de Duitse wet op de inkomstenbelasting (" <i>EStG</i> "). De grondrechten zijn dus elementair als het om de inkomstenbelasting gaat. De fiscale rechtspraak neemt regelmatig het vereiste van belastingheffing naar financiële draagkracht (<i>Gebot der Besteuerung nach der finanziellen Leistungsfähigkeit</i>) en het vereiste

	van consistentie (<i>Gebot der Folgerichtigheit</i>) in aanmerking en baseert haar (grondwettelijke) rechterlijke toetsing hierop.
België	Alle wetgevende handelingen, zowel materiële als formele, die hetzij door het federale parlement (wetten), hetzij door de parlementen van de gemeenschappen en gewesten (decreten en ordonnances) worden aangenomen, behoren tot de controlebevoegdheden van de Raad van State en het Constitutionele Hof. Dit omvat dus ook alle fiscale wetten. Uniek aan de <i>a posteriori</i> grondwettelijke toetsing van belastingwetten is dat zij specifiek zullen worden getoetst op hun wettelijkheid en niet-discriminatoire karakter.
Frankrijk	Ja.
Noorwegen	Ja, voor zover de vraag is gesteld in het kader van een gewone procedure (zie vraag 7 voor nadere bijzonderheden betreffende de aard van de Noorse grondwettelijke toetsing, die ook van toepassing is op belastingwetten).
Spanje	Ja, alle wetten vallen onder de constitutionele toetsing.
Italië	Ja, zelfs fiscale wetten. Zoals het Constitutionele Hof zelf heeft verklaard, "is er op financieel gebied geen absolute grens aan de bevoegdheid van het Constitutionele Hof", aangezien "niet kan worden aangenomen dat de wet houdende goedkeuring van de financiële staten, of enige andere wet die daarop van invloed is, een vrije zone vormt die aan elke grondwettelijke controle ontsnapt" (arrest nr. 260 van 1990).

Vraag 5

Vindt constitutionele toetsing van belastingwetten plaats door rechters met (specialistische) fiscale kennis of door generalisten?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nee, rechters van het <i>Bundesverwaltungsgericht</i> hoeven niet gespecialiseerd te zijn in belastingrecht om te toetsen of de belastingwetgeving in overeenstemming is met de grondwet.
België	Nee, de rechters die een grondwetstoetsing moeten uitvoeren, worden geselecteerd op basis van taalpariteit en of zij een academische/juridische of politieke achtergrond hebben. Deze selectie vindt plaats ongeacht hun deskundigheidsgebied of de aard van de te toetsen wet.
Frankrijk	Nee, de rechters zijn niet gespecialiseerd in fiscaal recht. Zij worden echter gekozen op basis van hun juridische en politieke deskundigheid (die al dan niet belasting gerelateerd kan zijn).

Noorwegen	Indien de grondwettigheid van een belastingbepaling in een gewone procedure wordt aangevoerd, zullen de rechters doorgaans niet gespecialiseerd zijn in fiscaal recht.
Spanje	Nee. De grondwettelijke toetsing wordt verricht door de rechters van het Constitutioneel Hof, ongeacht de materie van de betwiste wet.
Italië	Nee, maar de gevarieerde samenstelling van het Constitutioneel Hof, waarvoor verschillende selectiecriteria gelden (van de 15 rechters wordt 1/3 benoemd door de president van de Republiek, 1/3 door het Parlement en 1/3 door de gewone en administratieve Hooggerechtshoven), waarborgt de onafhankelijkheid van het Constitutioneel Hof ten opzichte van de andere machten, alsook zijn intern evenwicht en volledige culturele vertegenwoordiging.

Vraag 6

Hoe (door wie) kan een fiscale procedure voor constitutionele toetsing aanhangig worden gemaakt?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Een vordering bij de fiscale rechter kan (onder nadere omstandigheden) worden ingesteld door de geadresseerde van een belastingaanslag. In het algemeen is voor het instellen van een vordering bij de gewone belastingrechtbanken vereist dat men van tevoren bezwaar heeft gemaakt bij de belastingdienst en dat de belastingdienst het bezwaar niet heeft afgehandeld. Volgens § 62, lid 1, van het <i>Finanzgerichtsordnung</i> (FGO) kunnen de betrokken partijen het rechtsgeschil zelf voor de belastingrechter brengen. In het kader van een beroepsprocedure bij de federale belastingrechtbank (<i>Bundesfinanzhof</i> - "BFH") bestaat de verplichting zich door een wettelijk vertegenwoordiger te laten vertegenwoordigen (§ 62, lid 4, FGO).
België	Hetzij door de Ministerraad, de regeringen van de gemeenschappen en de gewesten, de voorzitters van alle wetgevende vergaderingen (op verzoek van twee derde van hun leden) of een natuurlijk of rechtspersoon (die een gerechtvaardigd belang kan aantonen) die een beroep tot vernietiging van een (vermeende) ongrondwettige fiscale wet wegens strijdigheid met de grondwet indient. Een andere manier om de grondwettigheid van een belastingwet aan de orde te stellen, is dat een rechtbank een prejudiciële vraag stelt aan het Constitutionele Hof. Dit gebeurt wanneer een vraag over de grondwettigheid van een belastingwet opduikt tijdens een individuele zaak voor een rechtbank.

Frankrijk	Dezelfde procedure als omschreven onder vraag 1 en 2 geldt bij fiscale zaken.
Noorwegen	Doorgaans worden procedures voor de rechter gebracht door een belastingbetaler of een andere partij die geacht wordt voldoende belang te hebben bij de uitkomst van de zaak (doorgaans met betrekking tot een beslissing van de Noorse belastingautoriteiten). Af en toe spannen Noorse gemeenten bij de rechter procedures aan tegen de Noorse belastingautoriteiten met betrekking tot specifieke beslissingen inzake overheidsbelastingen die een indirect effect kunnen hebben op lokale belastingen. Voorts kan de Noorse belastingadministratie bij de rechter beroep instellen tegen de Noorse beroepsinstantie voor belastingen.
Spanje	De grondwettelijke toetsing kan worden gevraagd door elke gewone rechterlijke instantie, die de toetsing aan het Constitutionele Hof moet voorleggen zodra de gerechtelijke procedure is afgelopen en voordat de rechterlijke beslissing wordt gegeven. Het rechtscollege moet preciseren van welke wet de grondwettigheid wordt betwist, welk grondwettelijk artikel is geschonden en in welke mate de beslissing van de rechterlijke procedure afhangt van de grondwettigheid van de betwiste wet. Voorts kunnen ook de President, de Ombudsman, vijftig Afgevaardigden, vijftig Senatoren, de uitvoerende collegiale organen van de autonome gemeenschappen en de assemblees van de autonome gemeenschappen binnen een termijn van drie maanden vanaf de bekendmaking van de wet in het Belgisch Staatsblad om een grondwettigheidstoetsing van de wetten verzoeken.
Italië	Zoals eerder vermeld, is er in de grondwettelijke toetsing een noodzakelijke initiatiefnemer: dat is elke rechter die, tijdens een proces van welke aard ook (burgerlijk, strafrechtelijk, administratief, fiscaal, enzovoort), ambtshalve of op verzoek van een partij de grondwettigheidstoetsing van een handeling van twijfelachtige grondwettigheid aan de orde stelt. Daartoe moeten twee voorwaarden vervuld zijn: 1) het proces kan niet worden afgebakend zonder de oplossing van de grondwettigheidsvraag (vereiste van relevantie), en 2) de rechter heeft minstens één reden om aan de grondwettigheid van de handeling te twijfelen (vereiste van niet-manifeste grondeloosheid).

	Indien die twee ontvankelijkheidsvereisten vervuld zijn, stelt de rechter de vraag van de grondwettigheid aan de orde door middel van een bijzondere beschikking, die beschikking van prejudiciële verwijzing ("<i>ordinanza di rimessione</i>") wordt genoemd, en beveelt hij de schorsing van het proces, aangezien de beslissing van de rechter afhankelijk is van de beslissing van het Constitutionele Hof. De zojuist beschreven procedure is hetzelfde ongeacht de rechterlijke autoriteit of het rechtsgebied.
--	--

Vraag 7

Is toetsing alleen mogelijk gedurende een reguliere procedure (een individueel geval dat is voorgelegd aan de rechter), of kan een wet als zodanig worden voorgelegd voor toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	De Bondsregering, de deelstaatregering of een kwart van de leden van de Bondsdag kunnen de grondwettigheid van een wetsbepaling in het kader van de abstracte toetsing van een wet in het kader van een abstracte normcontrole (<i>abstrakte Normenkontrolle</i>) op alle betrokken aspecten laten toetsen. In een gewone procedure: Indien een Duitse niet-constitutionele rechter een wet waarvan de geldigheid voor de beslissing van belang is, als ongrondwettig beschouwt, schorst hij de procedure en verkrijgt hij de beslissing van het <i>Bundesverwaltungsgericht</i> in het kader van een specifieke normcontrole (<i>konkrete Normenkontrolle</i>).
België	Ja, een wet als zodanig kan voor grondwettelijke toetsing worden voorgedragen. (Ook voordat een wet in werking is getreden, wordt zij als zodanig aan de afdeling Wetgeving van de Raad van State voorgelegd voor grondwettelijk toezicht).
Frankrijk	Beide is mogelijk (zie ook vraag 1 en 2).
Noorwegen	Alleen in een gewone procedure. Het beginsel voor grondwettigheidstoetsing door Noorse rechtbanken is vervat in artikel 89 van de Noorse Grondwet, dat als volgt kan worden vertaald: <i>"In zaken die bij de rechtbanken aanhangig worden gemaakt, hebben de rechtbanken het recht en de plicht te toetsen of de toepassing van een wettelijke bepaling in strijd is met de Grondwet, en indien dit het geval is met de Grondwet of de wetten van het land, andere besluiten</i>

	<i>toe te passen die onder de uitvoering van het openbaar gezag zijn genomen".</i> Formeel is de grondwettelijke toetsing beperkt tot het concrete geval. Verder heeft het besluit alleen rechtsgevolgen in het specifieke geval en maakt het formeel geen wet als zodanig nietig of onuitvoerbaar, cf. Innst. 263 S(2014-2015) s.11.: <i>"Het gevolg van een Noorse rechterlijke beslissing waarbij wordt vastgesteld dat een wet in strijd is met de Grondwet, is dat de overtredende bepaling in het specifieke geval niet van toepassing is. Daarna is het formeel aan het Noorse parlement om te beoordelen of en hoe de wet moet worden gewijzigd om in overeenstemming te zijn met de grondwet. Dit in tegenstelling tot andere stelsels waarin een rechtbank op een meer abstracte wijze beoordeelt of een wet op zichzelf in strijd is met een grondwet, waarbij de ongrondwettelijke bepalingen nietig worden verklaard met formele rechtsgevolgen voor iedereen, zowel particuliere partijen als andere overheidsorganen".</i> In werkelijkheid zal het besluit (vooral wanneer het door het Noorse Hooggerechtshof is genomen) echter ook buiten het specifieke geval in kwestie effect sorteren, aangezien zowel het openbaar bestuur als de lokale en overheidsinstanties het in het besluit van het Hooggerechtshof vastgestelde beginsel normaliter zullen eerbiedigen en naleven. Daarnaast heeft het Noorse Parlement ook het recht om het Noorse Hooggerechtshof om een advies te vragen (zie artikel 83 van de Noorse grondwet), waarbij het Hooggerechtshof een niet-bindend advies kan uitbrengen over de grondwettigheid van een voorgenomen wet. Er zijn zeer weinig adviezen gevraagd en het laatste geregistreerde advies werd, voor zover wij weten, in 1945 door het Hooggerechtshof gegeven in verband met de heroprichting van het Noorse Parlement na de Tweede Wereldoorlog.
Spanje	In de regel worden de wetten getoetst in het kader van de gewone gerechtelijke procedure, maar - zoals eerder beschreven - kan een wet ook voor grondwettelijke toetsing worden voorgedragen indien de Regeringsvoorzitter, de Ombudsman, vijftig Afgevaardigden, vijftig Senatoren, de uitvoerende collegiale organen van de Autonome Gemeenschappen en de Assemblees van de Autonome Gemeenschappen daarom verzoeken.
Italië	Nee, zoals hierboven is verduidelijkt, vereist de grondwettelijke toetsing van een wet of van besluiten met kracht van wet noodzakelijk dat het verwijzingsverzoek door een rechter in het kader van een rechtsgeding wordt opgeworpen.

Vraag 8

Worden belastingwetten constitutioneel getoetst door een rechter voordat deze worden ingevoerd?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Wetten moeten in lijn met de grond zijn, maar worden pas bij de toepassing op grondwettigheid getoetst. In het algemeen is een abstracte normcontrole slechts mogelijk bij de afkondiging van de wet. Voor de specifieke normcontrole moeten wetten niet alleen worden afgekondigd, maar ook worden toegepast. Voor een grondwettelijke klacht is in beginsel een in werking getreden wet vereist. In uitzonderlijke gevallen, wanneer de toekomstige rechtsgevolgen reeds duidelijk te voorzien zijn en een klacht geen effect zou sorteren (bv. in het geval van bilaterale overeenkomsten), laat het <i>Bundesverwaltungsgericht</i> een grondwettelijke klacht toe vóór de afkondiging.
België	Ja, voorstellen of projecten van belastingwetgeving moeten voor grondwettelijk onderzoek worden voorgelegd aan de afdeling Wetgeving (een adviesorgaan in wetgevings- en statutaire aangelegenheden) van de Raad van State.
Frankrijk	Dat kan (zie het antwoord op vraag 1 en 2) of als het gaat om een bijzondere wet die als zodanig in de Grondwet wordt genoemd (d.w.z. <i>de loi organique relative aux lois de finances</i>).
Noorwegen	Nee.
Spanje	Als algemene regel geldt dat wetten niet aan grondwettelijke toetsing worden onderworpen voordat zij in werking treden. Er zijn echter enkele uitzonderingen, zoals internationale verdragen die wel aan grondwettelijke toetsing worden onderworpen voordat zij in werking treden.
Italië	Nee, het Italiaanse model van grondwettelijke rechtspleging is gericht op de grondwettelijke toetsing achteraf, zodat een voorafgaande en abstracte grondwettelijke toetsing van de wetten niet mogelijk is. Er is echter één uitzondering: op grond van artikel 123 van de Grondwet kan de Regering de grondwettigheid van de regionale wetten binnen dertig dagen na de bekendmaking ervan aan het Constitutionele Hof voorleggen.

Vraag 9

Hoe vaak wordt grondwettelijk beroep ingesteld in fiscale zaken, hoe vaak is een dergelijk beroep succesvol?

Input

Land	Reactie
Duitsland	In 2019 zijn er, over het geheel genomen, in vergelijking met de procedures in andere omstandigheden weinig grondwettelijke uitspraken in fiscale zaken gedaan. Volgens de website van het Bundesverwaltungsgericht (BVerfG) heeft het hof in 2019 in totaal in 263 zaken uitspraak gedaan. Als men de beslissingen over de handelingsruimte van de Europese Centrale Bank ("ECB"), die door het Europees recht worden beïnvloed, buiten beschouwing laat, blijven er slechts drie beslissingen over die betrekking hadden op het belastingrecht. Dat is ongeveer 1% van de beslissingen. Tegelijkertijd is er sprake van een hoog succespercentage: van de drie besluiten in 2019 waren er twee in essentie gegrond (d.w.z. 66%). In 2020 heeft het BVerfG in 534 zaken beslist. Als men de door het Europees recht beïnvloede beslissing over de beleidsvrijheid van de ECB met betrekking tot een uitgebreid programma voor de aankoop van activa en een programma voor de aankoop van effecten in de publieke sector buiten beschouwing laat, werd slechts één beslissing genomen die van invloed was op het belastingrecht (d.w.z. slechts ongeveer 0,1% van alle beslissingen). In vergelijking met het voorgaande jaar (ongeveer 1% in 2019) is het belang van grondwettelijke uitspraken in fiscale zaken afgenomen. In de procedure van 2020 heeft het BVerfG in het nadeel van belastingplichtige beslist.
België	-
Frankrijk	Elk jaar doet het Constitutionele Raad ongeveer 20 uitspraken over de wet vóór de publicatie ervan en tussen 40 en 80 na de publicatie ervan. Voor de uitspraken vóór publicatie van de wet geldt: • In 50% van de gevallen is de wet volledig in overeenstemming met de Grondwet; en • In 50% van de gevallen is de wet gedeeltelijk niet in overeenstemming met de Grondwet. Voor de besluiten na de bekendmaking van de wet geldt: • In 55% van de gevallen is de wet volledig in overeenstemming met de Grondwet;

	• In 10% van de gevallen is de wet verenigbaar met voorbehouden; • In 15% van de gevallen is de wet volledig dan wel gedeeltelijk niet in overeenstemming met uitgestelde effecten; • In 5% van de gevallen is de wet gedeeltelijk niet in overeenstemming; en • In 15% is de wet volledig niet in overeenstemming.
Noorwegen	Zie vraag 7 voor nadere bijzonderheden betreffende de aard van de Noorse grondwettigheidstoetsing. Het is moeilijk een overzicht te krijgen van de frequentie van dergelijke zaken, aangezien de grondwettigheidsvraag in elke gewone procedure aan de orde kan worden gesteld en ook kan worden beoordeeld door lagere rechtscollages die hun zaken normaliter niet publiceren. In het algemeen zijn er weinig zaken die het Noorse Hooggerechtshof bereiken.
Spanje	In 2021 werden 47 grondwettigheidstoetsingen ingediend, waarvan er slechts 3 betrekking hadden op fiscale zaken. Wat 2020 betreft hadden slechts 2 van de 50 ingediende grondwettigheidstoetsingen betrekking op fiscale aangelegenheden. Derhalve kan worden geconcludeerd dat de grondwettigheidstoetsing van fiscale zaken niet significant is.
Italië	De tussenkomst van het Constitutionele Hof in fiscale zaken is sinds zijn oprichting talrijk en buitengewoon belangrijk geweest. Het succespercentage in fiscale zaken is moeilijk in te schatten, maar over het algemeen ligt het aantal verklaringen van grondwettigheid aanzienlijk lager dan het aantal verklaringen van niet-ontvankelijkheid of ongegrondheid van de verwijzingsverzoeken. Bij wijze van voorbeeld: in 2020 heeft het Constitutionele Hof 186 zaken niet-ontvankelijk of ongegrond verklaard, terwijl slechts 48 zaken werden afgesloten met een verklaring van grondwettigheid.

Vraag 10

Wie zijn de indieners van een grondwettelijk beroep in fiscale zaken, uitgesplitst naar de overheid, natuurlijke personen en rechtspersonen?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Overheid: de Bondsregering, de deelstaatregering of een kwart van de leden van de Bondsdag kunnen verzoekers zijn voor grondwettelijke toetsing.

	Niet-constitutionele rechtbanken: niet-constitutionele rechtbanken kunnen onder bepaalde omstandigheden een specifieke normcontrole uitvaardigen. Natuurlijke personen en rechtspersonen: een grondwettelijke klacht kan worden ingediend door elk individu of rechtspersoon die beweert dat zijn fundamentele rechten zijn geschonden door een Duitse overheidsinstantie.
België	Geen informatie
Frankrijk	Zie vraag 1.
Noorwegen	Niet van toepassing; zie vraag 7 voor nadere informatie.
Spanje	In het algemeen wordt de grondwettelijke toetsing van de belastingwetten door de belastingbetaler in de gerechtelijke procedures gevorderd, zodat de overeenkomstige rechterlijke instantie de kwestie voorlegt aan het Constitutionele Hof.
Italië	In fiscale zaken verandert er niets ten opzichte van wat hierboven is beschreven. Kort samengevat is er een 'noodzakelijke insteller': dat is elke rechter die tijdens een proces van welke aard ook (burgerlijk, strafrechterlijk, administratief, et cetera) ambtshalve of op verzoek van een partij de grondwettigheidstoetsing van een handeling van twijfelachtige grondwettigheid aan de orde stelt. De individuele burger kan zich niet rechtstreeks tot het Constitutionele Hof wenden voor de grondwettelijke toetsing.

Vraag 11

Wat is de doorlooptijd / behandeltermijn van een zaak die constitutioneel wordt getoetst?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Grondwettelijke klacht: 1 jaar: 62,7 % 2 jaar: 24,2 % 3 jaar: 5,6 % meer dan 4 jaar: 2,5 % aanhangig gebleven: 5 % Geen termijn: Of de duur van de procedure passend is, hangt af van de omstandigheden van het individuele geval, rekening houdend met de taken en de positie van het BVerfG. Klachten over vertragingen zijn niet

	eerder mogelijk dan twaalf maanden na ontvangst van de procedure door het BVerfG.
België	Wat de a priori grondwettelijke toetsing door de afdeling Wetgeving van de Raad van State betreft, is er geen bij wet bepaalde termijn. Indienende partijen kunnen de Raad van State verzoeken om hun toetsing binnen een bepaalde termijn (60 tot 30 dagen) uit te voeren. Als een dergelijk verzoek niet wordt gedaan, zal de afdeling Wetgeving doorgaans binnen 3 tot 4 maanden advies uitbrengen. Het Constitutionele Hof wordt geacht zijn advies uit te brengen binnen een jaar nadat het beroep tot nietigverklaring of de prejudiciële beslissing is ingesteld (niet-bindende termijn).
Frankrijk	De grondwettelijke toetsing neemt gemiddeld 17 dagen in beslag wanneer de controle plaatsvindt vóór de bekendmaking van de wet (de wettelijke termijn is één maand voor het Hof om de kwestie te toetsen, 8 dagen in geval van nood) en 74 dagen wanneer de toetsing daarna plaatsvindt (de wettelijke termijn is drie maanden voor het Hof om de kwestie te toetsen).
Noorwegen	Niet van toepassing; zie vraag 7 voor nadere informatie. De regels van de gewone procedure zijn van toepassing.
Spanje	De procedure duurt één tot twee jaar vanaf het verzoek tot grondwettelijke toetsing aan het Constitutionele Hof.
Italië	Wat het tijdsverloop tussen de publicatie van de beslissing tot prejudiciële verwijzing in Gazzetta Ufficiale en de behandeling van de zaak betreft, is de termijn voor een beslissing van het Constitutionele Hof redelijk kort: in 2020 bedroeg het gemiddelde aantal dagen 226 dagen.

Vraag 12

Beschrijft het grondwettelijk hof in zijn rechtspraak de verhouding tot de wetgevende macht en zo ja, wijkt deze af van de "ruime beoordelingsmarge" voor de wetgever zoals beschreven in de EHRM-jurisprudentie?

Input

Land	Reactie
Duitsland	- Het EHRM heeft de staten een ruime beoordelingsmarge gegeven om te kunnen reageren op complexe sociale en economische omstandigheden en zo politieke doelen efficiënter te bereiken. - In de arresten van het BVerfG benadrukken de constitutionele rechters doorgaans de discretionaire bevoegdheden van de wetgever. Zij geven hun de vrijheid om de situatie te beoordelen en te beslissen of interventies noodzakelijk zijn. De rechters benadrukken meestal dat de grondwet vele oplossingen voor politieke problemen toelaat en dat

	het BVerfG alleen ingrijpt als de laterale "barrières" van de grondwet worden doorbroken. - Voor zover de wetgever meerdere denkbare oplossingen heeft om een mogelijke grondwetsschending te onderzoeken, die grondwettelijk evenzeer geoorloofd zijn, zou een uitbreiding van de regeling via het BVerfG inbreuk maken op de aan de wetgever voorbehouden ontwerp vrijheid. Doorgaans verklaren de rechters in dergelijke gevallen de wet onverenigbaar met de grondwet. Dit gebeurt vaak bij belastingwetten. - Door de brede werking van de grondrechten kan het BVerfG politieke kwesties op grondwettelijk niveau verduidelijken en zo de discretionaire bevoegdheden van de wetgever beperken. - In geval van schendingen van de gelijkheid heeft het BVerfG de mogelijkheid de wetgever te dwingen een nieuwe grondwettelijke regeling aan te nemen door een nieuwe regeling te bevelen waaraan een onverenigbaarheidsverklaring is gekoppeld. - De toepasselijke normen voor de beoordeling van de beoordelingsruimte hangen af van factoren van uiteenlopende aard, "met name van de aard van het betrokken onderwerp, de mogelijkheden om een voldoende betrouwbaar oordeel te vormen en het belang van de in het geding zijnde rechtsbelangen".
België	Geen informatie
Frankrijk	Artikel 62 van de Grondwet bepaalt dat beslissingen van het constitutioneel hof voorrang hebben op de overheid. Er is geen informatie bekend over de verhouding tussen het constitutioneel hof en de wetgevende macht.
Noorwegen	Of de beoordelingsmarge verschilt van of vergelijkbaar is met die welke in de EHRM-jurisprudentie wordt beschreven, is over het algemeen een vraag die een uitgebreide en diepgaande analyse zou vereisen die buiten het bestek van deze vragenlijst valt, mede gelet op het feit dat Noorwegen geen "constitutionele toetsing" van wetten als zodanig kent. Onze algemene indruk is echter dat de overeenkomst met de "margin of appreciation" die door het EHRM wordt toegepast, verschilt afhankelijk van het specifieke artikel van de Noorse grondwet waarop de vraag betrekking heeft. Als voorbeeld hebben wij hieronder kort enkele overwegingen van hoog niveau geschetst die door het Hooggerechtshof zijn genomen met betrekking tot artikel 97 van de Grondwet inzake het verbod op terugwerkende kracht.

	Voor dit artikel heeft het Hooggerechtshof in zijn rechtspraak een differentiatie toegepast met betrekking tot het bestaan van een soort "beoordelingsmarge" die aan de wetgever kan worden toegekend, afhankelijk van het gebied waarop aan een nieuwe wet terugwerkende kracht is verleend. Voor grondwettelijke rechten die betrekking hebben op de bescherming van de individuele vrijheid en veiligheid, wordt over het algemeen aangenomen dat er weinig tot geen ruimte is voor een beoordelingsmarge. Bijgevolg is er bijvoorbeeld een absoluut verbod op wetten met terugwerkende kracht met betrekking tot wat een strafbaar feit is. Voor grondwettelijke regels die de procedures voor en de interne bevoegdheidsverdeling tussen de wetgevende en de uitvoerende macht regelen, heeft het Hooggerechtshof verklaard dat de rechtbanken in grote mate het standpunt van het wetgevende orgaan (d.w.z. het Noorse parlement) moeten respecteren. Dit moet volgens ons in het algemeen een ruime beoordelingsmarge mogelijk maken. Voor grondwettelijke rechten met betrekking tot de bescherming van economische rechten heeft het Hooggerechtshof verklaard dat dit in een tussenpositie valt tussen de twee voorgaande, waarbij over het algemeen een zekere beoordelingsmarge wordt toegestaan. In een arrest uit 2010, zie Rt.2010 s.143, besliste het Hooggerechtshof dat een wet inzake overgangsbepalingen tussen het oude en het nieuwe Noorse scheepvaartbelastingregime in strijd was met artikel 97 van de Grondwet inzake het verbod op wetten met terugwerkende kracht. Het onmiddellijke gevolg van de beslissing van het Hooggerechtshof was dat de beslissingen van de Noorse belastingautoriteiten die de scheepvaartmaatschappijen bij het hof hadden aangevochten, nietig werden. Het Hooggerechtshof oordeelde dat voor de bescherming van economische rechten, zoals in het onderhavige geval, een algemene beoordeling moet worden gemaakt om na te gaan hoe sterk het terugwerkende element is. Indien het element van terugwerkende kracht sterk wordt geacht, kunnen alleen materiële maatschappelijke overwegingen een gerechtvaardigde reden zijn voor de terugwerkende kracht. Omgekeerd, indien het terugwerkende element gering wordt geacht, kan een grotere beoordelingsmarge worden toegekend tot wat een "kennelijk onredelijke en onbillijke" terugwerkende kracht vormt.
--	---

Spanje	Uit de rechtspraak van het Constitutionele Hof blijkt geen significante afwijking van de door het EHRM vastgestelde "ruime beoordelingsmarge" voor de wetgever.
Italië	Men kan stellen dat het grondwettelijk hof van meet af aan systematisch en ondubbelzinnig heeft aangetoond de discretionaire bevoegdheid van het Parlement te erkennen. Bij wijze van voorbeeld heeft het Hof verklaard dat "een onderzoek gericht op de controle van de mate waarin het Parlement zijn discretionaire bevoegdheid ter zake heeft gebruikt, de grenzen zou overschrijden van de controle van de loutere rechtmatigheid van de wet, zoals die aan het Hof is opgedragen" (arrest nr. 175 van 1971),

Vraag 13

Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan terugwerkende kracht of onmiddellijke werking? Indien er sprake is van terugwerkende kracht, is deze terugwerkende kracht dan onbeperkt of beperkt?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Nietigheid heeft de terugwerkende kracht en leidt juridisch gezien ertoe dat de wet als het ware nooit is uitgevaardigd (onbeperkt). Indien belastingaanslagen echter reeds formeel bindend zijn, zal dit de terugwerkende kracht beperken. In geval van vernietiging is de wettelijke norm niet meer van toepassing vanaf het tijdstip van vernietiging.
België	Indien een bij het Constitutionele Hof ingesteld beroep tot nietigverklaring gegrond is, wordt de bestreden wetgevingshandeling geheel of gedeeltelijk nietig verklaard. Arresten tot nietigverklaring hebben absolute, bindende kracht vanaf het moment van bekendmaking in het Publicatieblad. De nietigheidsverklaring heeft terugwerkende kracht. Indien nodig, kan het Constitutionele Hof de terugwerkende kracht van de vernietiging matigen door de gevolgen van de nietige handeling te handhaven. De gevolgen van de arresten van het Constitutionele Hof over prejudiciële vragen zijn enigszins verschillend. Enkel de rechter die de prejudiciële vraag heeft gesteld, en elke andere rechter die in dezelfde zaak uitspraak doet (bijvoorbeeld in hoger beroep), dient zich bij de beslechting van het geschil dat aanleiding heeft gegeven tot de prejudiciële vraag te voegen naar de uitspraak van het Constitutionele Hof. Wanneer het Constitutionele Hof een schending vaststelt, blijft de

	wetgevingshandeling deel uitmaken van het rechtsstelsel. Om de dubbelzinnigheid van dergelijke situaties te beperken, wordt de mogelijkheid om een beroep tot nietigverklaring van de betrokken wetgevingshandeling in te stellen, heropend.
Frankrijk	In beginsel heeft de herziening onmiddellijke gevolgen voor elke hangende procedure (d.w.z. dat er geen eindbeslissing is gegeven over de zaken die op hetzelfde ogenblik zijn ingeleid). De Constitutionele Raad kan beslissen dat een herziening terugwerkende kracht heeft en stelt de voorwaarden daartoe vast.
Noorwegen	Het buiten toepassing verklaren van een wettelijke verklaring zal alleen gevolgen hebben voor het specifieke geval dat naar voren is gebracht en zal geen formele gevolgen hebben voor het recht als zodanig. Zie vraag 7 voor nadere informatie over de gevolgen die een dergelijke verklaring in de praktijk kan hebben.
Spanje	In het algemeen heeft de verklaring van ongrondwettigheid terugwerkende kracht (<i>ex tunc</i>). Het Constitutionele Hof kan evenwel de werking in de tijd beperken, indien het zulks wenselijk acht. In de praktijk beperkt het Constitutionele Hof doorgaans dergelijke gevolgen in fiscale zaken.
Italië	De beslissingen van het Constitutionele Hof waarbij een grondwettigheidsvraagstuk wordt bevestigd, hebben normaliter terugwerkende kracht. Echter, in een fiscale zaak heeft het Constitutionele Hof in 2015 gebruikgemaakt van de bevoegdheid om de temporele gevolgen van de ongrondwettigheidsverklaring te moduleren, op een (tot dan toe) ongekende wijze: het Constitutionele Hof verklaarde de Robin Hood-belasting "uitgesteld" onwettig (artikel 81, par. 16-18, van wetsdecreet 112/2008), door te bepalen dat de gevolgen van de verklaring ingaan op de dag volgend op de publicatie van de beslissing in de Gazzetta Ufficiale, in plaats van, zoals gewoonlijk het geval is, met terugwerkende kracht. De reden voor dit besluit is gelegen in de noodzaak om het beginsel van terugwerkende kracht in evenwicht te brengen met andere "beginselen of rechten van constitutionele rang die anders onherstelbaar zouden worden aangetast", en in het bijzonder met het beginsel van begrotingsevenwicht uit hoofde van artikel 81 van de Grondwet.

Vraag 14

Als een wettelijke bepaling buiten toepassing wordt verklaard, heeft dit dan gevolgen voor beslissingen van overheidsinstanties (zoals belastingaanslagen) die zijn gebaseerd op deze wettelijke bepaling?

Input

Land	Reactie
Duitsland	In het algemeen niet: afgezien van de specifieke procedure betekent de nietigheid van een rechtsnorm niet dat alle andere besluiten die op basis daarvan zijn genomen, ongeldig worden (vgl. artikel 79, lid 2, BVerfGG). Beslissingen waartegen geen beroep meer mogelijk is, blijven van kracht, maar kunnen niet meer volledig ten uitvoer worden gelegd.
België	Ja, dit zou het geval kunnen zijn in de gevallen waarin om de nietigverklaring van een belastingmaatregel wordt verzocht. In fiscale zaken hebben burgers het recht om betaalde belastingen terug te vorderen als het Constitutionele Hof een belastingmaatregel nietig verklaart (behalve als het Constitutionele Hof zou oordelen dat dit niet mogelijk is). In het geval van een rechterlijke beslissing over een prejudiciële vraag is de beslissing van het Constitutionele Hof alleen van toepassing op dat specifieke geval.
Frankrijk	Ja, het kan een invloed hebben op de belastingaanslagen.
Noorwegen	In het algemeen heeft een overheidsbeslissing of uitspraak die niet het voorwerp is geweest van een gerechtelijke procedure, geen gevolgen. Afhankelijk van de specifieke omstandigheden kan de overheidsinstantie er echter voor kiezen of verplicht zijn een nieuw besluit te nemen met inachtneming van het relevante beginsel dat in de rechterlijke uitspraak is uiteengezet.
Spanje	In het algemeen kan op grond van arresten waarbij wetten ongrondwettig worden verklaard, niet worden teruggekomen op rechterlijke procedures die reeds zijn beëindigd.
Italië	Normatieve wijzigingen die voortvloeien uit de verklaringen van ongrondwettigheid leiden tot buitentoepassingverklaring van het ongrondwettig verklaarde. Dit geldt voor zowel de ongrondwettig verklaarde wet als de toepassing daarvan en de daaruit voortvloeiende rechtsregels. Dit geldt in elke fase en op elk niveau, dus ook voor het Hof van Cassatie. Als in een arrest een wet ongrondwettig wordt verklaard, wordt hiervan mededeling gedaan aan de Kamers van het Parlement en de regionale raden, en ook aan de Minister van Justitie en de Voorzitter van de Regionale Raad, met het oog op de bekendmaking van het

	arrest in de Gazzetta Ufficiale en in het Officieel Bulletin van de betrokken Regio. Voorts bevordert de Eerste Minister de uitoefening van de regeringsbevoegdheden ingevolge de arresten van het Constitutionele Hof. De consequente activiteit van de wetgever ten aanzien van de arresten van het Constitutionele Hof werd opgevat als onevenwichtig voordelig voor het Parlement. Derhalve werd de toekomstige parlementaire wetgeving geacht niet gebonden te zijn aan de eerdere grondwettigheidsverklaringen. Volgens de heersende opinie (die evenwel niet unaniem wordt gedeeld) zouden verklaringen van ongrondwettigheid een beperking van de wetgevende bevoegdheid vormen. Met betrekking tot beslissingen van overheidsinstanties (o.a. rulings en belastingaanslagen) heeft de uitspraak van het Constitutionele Hof een bindend karakter voor de activiteit van de Italiaanse belastingdienst. In situaties waarin de belastingverplichting definitief is geregeld (bijvoorbeeld in het geval van een akte van fiscale geschilbeslechting), is het de belastingbetaler echter niet toegestaan een verzoek om teruggaaf in te dienen.
--	--

Vraag 15

Als beslissingen van overheidsinstanties die zijn gebaseerd op een buiten toepassing verklaarde wettelijke bepaling niet van rechtswege worden vernietigd, staat herziening dan open?

Input

Land	Reactie
Duitsland	De nietigheid van een administratieve handeling kan worden getoetst door middel van een vordering tot een declaratoir vonnis, indien de eiser een rechtmatig belang heeft bij een spoedige vaststelling (§ 43 Verwaltungsgerichtsordnung - "VwGO"). Aangezien de desbetreffende wettelijke bepaling in een dergelijk geval reeds grondwettelijk is getoetst en niet-toepasselijk is verklaard, kunnen overheidsbesluiten of arresten niet op deze wettelijke bepaling worden gebaseerd.
België	Herziening kan worden aangevraagd bij de rechtbank. In geval van een rechterlijke beslissing over een prejudiciële vraag kan elke burger binnen een termijn van zes maanden na de bekendmaking van de

	rechterlijke beslissing in het Belgisch Staatsblad verzoeken om dezelfde toepassing of verbetering.
Frankrijk	Ja.
Noorwegen	In het algemeen wel. Dit is evenwel afhankelijk van de relevante Noorse regels inzake verjaring.
Spanje	In het geval dat de beslissingen van overheidsinstanties niet rechtstreeks nietig zijn wanneer zij gebaseerd zijn op een bepaling die niet van toepassing is verklaard, kan de buitengewone intrekingsprocedure van artikel 219 van de algemene Spaanse belastingwet worden gebruikt, zolang deze niet verjaard is. Deze procedure zal uitsluitend ambtshalve worden ingesteld. Opgemerkt zij dat om het instellen van de procedure kan worden verzocht door middel van een brief gericht aan de autoriteit die de handeling heeft verricht.
Italië	Herziening staat niet open indien de beslissing definitief is. Stel dat een belastingplichtige een fiscale regeling heeft getroffen, waarbij de belastingdienst haar betwisting heeft gebaseerd op een bepaling van de belastingwetgeving die nadien in strijd met de Grondwet is verklaard. Laten we ook eens veronderstellen dat een belastingplichtige een gerechtelijke procedure heeft ingesteld waarin, na drie vonnissen, de oorspronkelijke belastingaanslag geldig wordt verklaard en die conclusie is gebaseerd op een bepaling van belastingwetgeving die nadien in strijd met de Grondwet is verklaard. In beide gevallen zou de belastingplichtige niet het recht op herziening hebben, aangezien de betrokken rechtsverhouding tussen de belastingplichtige en de belastingadministratie definitief vaststaat.

Vraag 16

Wat is de publieke opinie ten aanzien van constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	In een enquête in december 2020 verklaarde 80% van de ondervraagden (zeer) veel vertrouwen te hebben in de BVerfG, met name door het meestal evenwichtige politieke optreden. De reputatie van de BVerfG vloeit niet alleen voort uit haar werk als bekwame bemiddelaar. Zijn rol wordt ook vergemakkelijkt door het feit dat het een rechtbank is die recht toepast en vonnissen uitspreekt. Het

	is niet zomaar een speler in het polyfone politieke discours, maar het is de instelling die uiteindelijk beslist. BVerfG als "<i>citizens court</i>": het publiek wil een grondwettelijk hof dat er is voor iedereen, geen denktank die zich concentreert op vraagstukken van eigen keuze. Unanieme beslissingen, of op zijn minst beslissingen met een grote meerderheid die het hele kamp bestrijkt, vergroten het vertrouwen van het publiek in het recht. Steun voor de publieke perceptie van het BVerfG als een rechtbank door een symbiotisch grondwettelijk-mediaal complex.
België	Geen informatie
Frankrijk	Meer dan 75% van de Fransen is content over het optreden van de constitutionele raad en is van mening dat constitutionele toetsing belangrijk is om hun grondrechten te waarborgen en veilig te stellen. Maar een groeiend deel van de bevolking bekritiseert de raad, omdat ze van mening is dat rechters te veel macht hebben met betrekking tot de uitvoerende en wetgevende macht, en dat de constitutionele raad niet gerechtigd is om wetten te censureren.
Noorwegen	Wij zijn ons er niet van bewust dat hierover veel wordt gediscussieerd. Er zijn geïsoleerde voorbeelden geweest van discussies in de media over constitutionele toetsing in situaties van zaken die veel aandacht kregen. Een voorbeeld van zo'n geval is het geval dat onder vraag 12 hierboven wordt beschreven. Sommigen spraken zich uit en vroegen om de invoering van een systeem van constitutionele toetsing, maar naarmate de persaandacht verslapte, nam ook het debat over dit onderwerp af.
Spanje	In het algemeen is de Spaanse bevolking van mening dat het Constitutionele Hof gepolitiseerd is en dat er geen sprake is van echte onafhankelijkheid.
Italië	Belastingdeskundigen besteden veel aandacht aan de rechtspraak van het Constitutionele Hof. Het is niet ongebruikelijk dat in fiscale zaken aan de bevoegde fiscale rechter verzoeken worden gericht om de zaak naar het Constitutionele Hof te verwijzen. Dit impliceert dat het Constitutionele Hof wordt geacht een essentiële functie te vervullen bij de uitoefening van de bestuurlijke macht en bij de rechterlijke toetsing daarvan.

Vraag 17

In hoeverre voelen burgers zich beschermd tegen de overheid door constitutionele toetsing?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Het BVerfG zelf breidt het recht om te procederen uit, ook tot personen die niet kunnen bewijzen dat zij rechtstreeks worden getroffen (in het geval van veiligheidswetten) of om te procederen tegen beperkingen van grondrechten die in de toekomst dreigen (intertemporele bescherming van grondrechten - met betrekking tot klimaatbescherming). Het BVerfG kan als hoogste arbiter optreden wanneer belangrijke politieke projecten in de samenleving zeer omstreden zijn. In het kader van de evenredigheidstoets kan het Bundesverwaltungsgericht dan bijvoorbeeld nieuwe deelverordeningen bevelen en zo tegemoetkomen aan de bezwaren van de eisers en de betrokkenen zo veel mogelijk tevredenstellen. De redenering van het BVerfG leidt altijd terug naar de grondwet. Politieke argumenten zijn natuurlijk alom tegenwoordig, maar alleen in een juridische vertaling als een interpretatie van een grondwetsbepaling naar "zin en doel" of als een aspect dat in het kader van de evenredigheidstoets moet worden afgewogen.
België	In het algemeen kan worden gesteld dat het Belgisch Grondwettelijk Hof binnen de Belgische gemeenschap hoog staat aangeschreven. De 12 rechters worden met eerbied voorgedragen na hoorzittingen in de Senaat.
Frankrijk	De grondwet is de hoogste rechtsnorm en de burgers zijn gehecht aan de grondwet, ook al hebben zij kritiek op sommige gebreken ervan (met name wat betreft de vertegenwoordiging in de twee kamers). De grondwet is natuurlijk een waakhond voor de mogelijkheid van de regering om nieuwe wetten te wijzigen en aan te nemen, aangezien deze in overeenstemming moeten zijn met de grondwet.
Noorwegen	Geen informatie
Spanje	Burgers worden zeker beschermd tegen de besluiten van de regering door de mogelijkheid om in geval van schending van hun grondrechten beroep aan te tekenen bij het Constitutionele Hof.
Italië	Wat fiscale zaken betreft, kan worden gesteld dat dit in aanzienlijke mate het geval is.

Aanvullende vraag 1

Is er een beperking in de grondwetstoetsing tot de klassieke grondrechten of vindt er een integrale grondwetstoetsing plaats?

Input

Land	Reactie
Duitsland	In principe zijn belastingwetten, net als alle wetten, gebonden aan de grondwettelijke rechtsorde evenals de fundamentele rechten neergelegd in de grondwet, dat wil zeggen ze moeten voldoen aan alle artikelen van de grondwet. Natuurlijk zijn sommige grondwettelijke wetten met betrekking tot belastingwetten belangrijker dan anderen.
België	Het Constitutionele Hof kan een oordeel vellen over: • De normen die zien op de bevoegdheden van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten; • De artikelen in Titel II inzake de fundamentele rechten en artikelen 170, 172 en 191 van de grondwet; • Artikel 143, eerste lid van de grondwet.
Frankrijk	Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen constitutionele toetsing voordat een wet is gepubliceerd, in welk geval de toetsing niet is beperkt tot de 'fundamentele rechten' en constitutionele toetsing nadat een wet is geïmplementeerd, in welk geval slechts kan worden getoetst aan 'rechten en vrijheden gewaarborgd door de grondwet'.
Noorwegen	De constitutionele toetsing van belastingwetten is over het algemeen beperkt tot de "klassieke grondrechten", onder meer het verbod op het terugwerkende kracht van wetten in artikel 97 van de Noorse grondwet en het verbod op onteigening zonder volledige compensatie in de Noorse grondwet artikel 105 (bijvoorbeeld in gevallen waarin bepaalde industrieën op een hoog niveau worden belast in vergelijking met andere industrieën zonder gerechtvaardigde reden en belastingheffing moet worden beschouwd als confiscatie).
Spanje	Nee, aan alle artikelen van de grondwet kan worden getoetst.
Italië	Aan alle artikelen van de grondwet kan worden getoetst. Meestal betreft het artikelen 3 (non-discriminatie), 23 (rechtsstatelijkheid in fiscale zaken), 53 (draagkrachbeginsel) en 117 (bindende werking internationale verdragen, inclusief belastingverdragen).

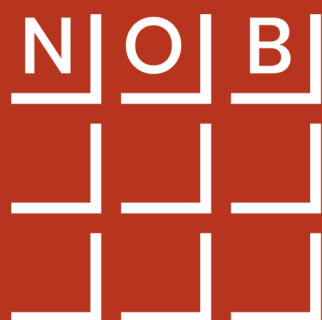
Aanvullende vraag 2

Leidt grondwetstoetsing tot collisie in de rechtspraak waar dezelfde normen worden getoetst aan internationale (mensenrechten)verdragen?

Input

Land	Reactie
Duitsland	Internationale verdragen, voor zover ze niet vallen onder de reikwijdte van een andere, specifiekere bepaling hebben de binnenlandse status van een eenvoudige (federale) wet. De ongrondwettigheid van wetten in strijd met het internationaal recht kan niet worden gerechtvaardigd door beroep te doen op het ongeschreven beginsel van de vriendelijkheid van de Grondwet ten opzichte van het internationaal recht of het beginsel van de rechtsstaat. De Grondwet bepaalt niet dat de Duitse rechtsorde onbeperkt onderworpen is aan de internationale rechtsorde en de onvoorwaardelijke prioriteit van het internationaal recht zelfs boven grondwettelijk recht, maar beoogt de opening van de binnenlandse rechtsorde voor het internationaal recht en de internationale samenwerking (alleen) in de vorm van een gecontroleerde binding.
België	In principe is het Grondwettelijk Hof niet bevoegd om internationale en supranationale regelgeving rechtstreeks te toetsen, aangezien de constitutionele wetgever zijn bevoegdheid bewust heeft beperkt tot de toetsing van nationale regelgeving. Het principiële verbod kan echter in perspectief worden geplaatst in het licht van de volgende praktijken: • Ten eerste kan het Grondwettelijk Hof internationale en supranationale bepalingen toetsen door ze te relateren aan de Grondwet of aan een grondwettelijk grondrecht; • Ten tweede kan internationale regelgeving (indirect) worden geïntegreerd in of toegepast in het kader van constitutionele toetsing van nationaal recht door middel van een verdragsconforme of richtlijnconforme interpretatie. • Ten derde kan het Grondwettelijk Hof prejudiciële vragen stellen aan het Europees Hof van Justitie waarin direct of indirect de overeenstemming van verordeningen of richtlijnen met de grondrechten, zoals beschermd door de Belgische grondwet, in twijfel wordt getrokken. Bijgevolg strekt een toetsing door het Grondwettelijk Hof zich, althans indirect, uit tot het internationale of supranationale recht en kan

	bijgevolg leiden tot de nietigverklaring van een nationale norm wegens schending van - internationale - mensenrechtenverdragen.
Frankrijk	Ja. De grondwettelijkheid van een wet zal worden beoordeeld door het <i>Conseil constitutionnel</i> en de verenigbaarheid met internationale verdragen door een gewone rechter (<i>juges du fond</i>). Als een wet die wél grondwettelijke is verklaard in strijd is met een internationaal verdrag, blijft de wet buiten toepassing.
Noorwegen	Normaliter is er geen conflict. Internationale verdragen voor de rechten van de mens worden gewoonlijk in de Noorse wetgeving omgezet door opneming of omzetting, of door de erkenning van de harmonie tussen de grondwet en het betrokken verdrag.
Spanje	Nee.
Italië	In theorie is bijvoorbeeld een conflict tussen een uitspraak van het Italiaans grondwettelijk hof en een uitspraak van het EHRM mogelijk, maar dit is in de praktijk moeilijk denkbaar. Op grond van de Italiaanse grondwet zijn mensenrechtenverdragen, net als alle andere verdragen bindend jegens de Italiaanse wetgever. Als een nationale wet in strijd is met een verdrag, is deze nationale wet ook in strijd met artikel 117 van de Italiaanse grondwet.

de Nederlandse
Orde van
Belastingadviseurs